

ממשלת ברק וקריסת תהליך השלום

אהוד ברק נבחר לראש ממשלת ישראל ב־17 במאי 1999 והציג את ממשלתו בפני הכנסת ב־6 ביולי. ברק ניהל את מערכת הבחירות שלו כממשיך דרכו של יצחק רבין. איש צבא, רמטכ"ל לשעבר, שנכנס לזירה המדינית כדי להביא לישראל שלום הבנוי על מסד ביטחוני איתן.¹ אך כראש ממשלה פעל ברק בסגנון שונה מזה של רבין; בעוד שרבין מיתן את נועזותו על־ידי דבקות בגישה הדרגתית, ברק החליט לחתוך את "הקשר הגורדי" באבחת חרב. הוא הגיע למסקנה שניהול של תהליך הסדר בשלבים מיצה את עצמו ופעל מתוך תחושה ואמונה עמוקות, שללא הסדר בסיסי וכולל צפויה התנגשות רחבת היקף בין הצדדים. בהצהרותיו הפומביות הציב ברק לעצמו רף גבוה ולוח זמנים צפוף. בעת ביקורו הראשון בארצות־הברית, מסרו דובריו של ברק בשיחות רקע, כי הוא הציג לנשיא קלינטון תוכנית מדינית החותרת להשיג הסכם שלום כולל וסופי, שיפתור את כל הבעיות בין ישראל לפלסטינים, לסוריה וללבנון ובכלל זה סוגיות שנחשבות קשות במיוחד לפתרון, כמו מעמד ירושלים ושיקום הפליטים הפלסטינים. אותם דוברים אמרו כי ברק "רוצה להוריד מעל הפרק אחת ולתמיד את תורת השלבים ומציע למנהיגים הערבים לבוא ולדון אחת ולתמיד במכלול הבעיות. תוכנית ברק קובעת לוח זמנים של 15 חודשים, עד אוקטובר 2000, להשגת פריצת

דרך בכל הערוצים: הסדר קבע ישראלי-פלסטיני, הסכמי שלום עם סוריה ולבנון והסדרים אזוריים לבעיות המים והפליטים".² בהזדמנויות אחרות דאג ברק להדגיש שהוא קובע מועד של 15 חודשים כדי לבדוק אם יש לישראל "פרטנר" אמיתי. ברק ודובריו לא פירטו בפומבי את עיקרי תוכניתו, אך היה ניתן להסיק כי בכל הנוגע לפלסטינים הוא העריך אז, כי יהיה ניתן להגיע להסדר בתנאים נוחים יחסית לשני הצדדים: מדינה פלסטינית עצמאית, שתהנה מרצף טריטוריאלי ביהודה ושומרון, חיבור לעזה באמצעות גשר עילי, ירושלים המאוחדת בריבונות ישראלית, רוב המתנחלים יישארו בגושים בריבונות ישראלית, הירדן יהיה גבול ביטחון והפליטים ישוקמו בארצות מושבם ללא זכות שיבה לישראל. את ההסדר עם סוריה נכון היה ברק להשתית על נסיגה מרמת הגולן כשקו הגבול יורחק משפת הכנרת.³

מהלכיו הפוליטיים הפנימיים של ברק שיקפו את החלטתו הבסיסית להקדיש את השנתיים הראשונות של כהונתו למאמץ שאפתני למיצוי או לפחות לקידום משמעותי של תהליך השלום. הבחירות של מאי 1999, בשיטת "שני הפתקים" – האחד לראשות ממשלה והאחר למפלגה – העניקו לברק רוב אישי מרשים 56.08 (אחוז מהקולות), אך שללו ממנו בסיס פרלמנטרי מוצק המאפשר כינון ממשלה יציבה. "ישראל אחת", רשימתו שלו, קיבלה 26 מושבים בלבד בכנסת, והגוש המרכזי-שמאלי כולו, שנועד לתמוך במדיניות שבה דגל ברק, אף הוא לא הגיע למספר המנדטים שיש בו די לבניית קואליציה. במצב זה עמדו בפני ראש הממשלה הנבחר שתי אפשרויות עיקריות:

1. לכוון ממשלה בשותפות עם הליכוד, שהוכה בבחירות ויוצג בכנסת על-ידי 19 ח"כים, ובכך להסכין למדיניות צנועה

יחסית תהליך השלום ולקוות למצוא בליכוד שותף לרפורמה פוליטית-חברתית.

2. לצרף לממשלה לצד מרצ גם את ש"ס, שקיבלה 17 מושבים, ובכך הפכה למפלגה השלישית בגודלה, בתקווה שבתמורה לעמדה פשרנית בסוגיות העיקריות המעסיקות אותה (מימון ואוטונומיה לרשת החינוך שלה ומיתון עמדות מפלגת העבודה ומרצ בשאלות של דת ומדינה) תתגבר הנהגת ש"ס על נטיותיהם ה־נציות של רוב בוחריה ותתמוך במדיניות הנועזת, שאותה הגה ראש הממשלה הנבחר בחתירתו למצות את תהליך השלום ולהגיע להסדר כולל של סכסוך ישראל-ערב.

ברק בחר באופציה השנייה. בחירתו בש"ס נבעה מהערכתו, כי על אף נטיות הלב של מרבית בוחריה תוכל המפלגה בהנהגתו הרוחנית של הרב יוסף להיות שותפה אפקטיבית לתהליך שלום מרחיק לכת. ב־4 ביולי הציג אהוד ברק ממשלה שנשענה על קואליציה של 73 חברי כנסת. נוסף על כך הניח ברק שממשלה שתתקדם באורח נמרץ בתהליך השלום תוכל להישען על קולותיהם של חברי הכנסת הערבים גם בלא שהם יצורפו לקואליציה.

הכרעה אסטרטגית זאת לוותה בהכרעה אסטרטגית שנייה – ההחלטה למקד את המאמץ הראשון והעיקרי של תהליך השלום באפיק המשא ומתן עם סוריה ולא עם הפלסטינים. להחלטה זאת לא ניתן ביטוי מלא במישור ההצהרתי. על פי אמירותיו שלו, ברק גרס כי יוכל בפרק זמן סביר להשלים משא ומתן עם הסורים והפלסטינים כאחד. אך הוא העדיף בעליל להשיג תחילה הסכם עם סוריה ומאותה נקודה, עם קלפי מיקוח משופרים בידו, להמשיך במשא ומתן עם הפלסטינים. כך הוצגו הדברים במישור ההצהרתי, אך היו רבים שפיקפקו ביכולתו של ראש ממשלה

ישראלי, לא כל שכן מי שנשען על בסיס קואליציוני כמו זה של ברק, להשלים בסדר זמנים דחוס הסכמים הכרוכים בויתורים בשני המסלולים.

לאמיתו של דבר, חלק מן המשקיפים הפוליטיים בישראל גרסו כי יהיה לברק קשה להעביר במשאל עם הסכם עם סוריה הכרוך בויתור על הגולן, וזאת עוד בטרם תועמד הסוגיה הפלסטינית על סדר היום הפוליטי. ההעדפה שהקנה ברק למסלול הסורי נבעה מאותה מערכת שיקולים שהנחתה את שלושת קודמיו לתפקיד. הסכסוך הישראלי-סורי נתפס כפשוט יותר מהסכסוך הישראלי-פלסטיני (כלומר, סכסוך טריטוריאלי בין שתי מדינות ריבוניות להבדיל מסכסוך לאומי-קהילתי בין שני עמים הנצים על אותה כבדת ארץ), ואסד נתפס כשותף נוח יותר למשא ומתן מהיר ותכליתי מאשר ערפאת. מנקודת מצא זאת חתר ברק בדרכו הנחרצת לחידוש מהיר של המשא ומתן עם אסד ולסיכמו בהקדם האפשרי. ממשל קלינטון, עקבי בגישתו, היה שותף נלהב לאופציית "סוריה תחילה" של ברק. על רקע זה ועל רקע קבלת הפנים הלבבית – יחסית – שהעניקו סוריה וכלי התקשורת שלה לראש הממשלה החדש, דומה היה, שסיכוייו של המשא ומתן הישראלי-סורי להצליח טובים הפעם יותר מאשר בניסיונות קודמים. אך המאמץ להחיות את המשא ומתן נתקל בקשיים בלתי צפויים, ונדרשה כחצי שנה כדי לחדשו בסופו של דבר בדצמבר 1999 בשיחות וושינגטון ושפרדסטאון.⁴

שניים מן המכשולים היו בעלי אופי טכני לכאורה. ראשית דבר, אסד דבק בעמדה שגיבש מול נתניהו ולפיה יש לחדש את המשא ומתן "בנקודה שבה הופסק" וכי באותה נקודה הייתה כרוכה הסכמה (או אפילו התחייבות) ישראלית קודמת לסגת נסיגה מלאה מן הגולן לקווי 4 ביוני 1967. ברק היה בקי בתולדות המשא ומתן הישראלי-סורי והבין היטב כי ללא נסיגה ישראלית

מלאה מן הגולן לא יחתום אסד על הסכם שלום עם ישראל. אך גם אם היה ברק מוכן להגיע לכך, הוא לא היה מוכן להתחיל בכך את המשא ומתן שלו, וזאת משום שגרס כי לא יישארו לו מרחב תמרון וקלפי מיקוח בסוגיות החשובות האחרות שעמדו על הפרק. ברק רצה גם לדעת מה מרחב הגמישות המסתתר מאחורי המונח "קווי 4 ביוני 1967". קו כזה לא סומן מעולם על מפה רשמית וברק רצה לוודא כי אסד מוכן להסתפק בכותרת פורמלית של "קו 4 ביוני" כאשר במציאות הוא מוכן למידה של גמישות. באמצע שנות ה-90, כאשר עלתה הסוגיה על הפרק, העריכו נושאים והנותנים הישראלים ואנשי "צוות השלום" האמריקני, כי אסד דוגל בעצם העיקרון של הסגת ישראל לקווי 4 ביוני וכי מעשית הוא מעוניין בראש ובראשונה במובלעת אל-חמה ויהיה מוכן לגלות גמישות בכל הנוגע לחוף הכנרת והירדן הצפוני, נוכח רגישויותיה של ישראל וצרכיה, בייחוד בכל הנוגע לשאלת המים.⁵

קושי שני היה תוצאה של ספיחי פרשת המשא ומתן שניהל איש העסקים האמריקני רונלד לאודר מטעם ממשלת נתניהו בסתיו 1998, אפיזודה שתוארה בקצרה לעיל. לאודר, איש המפלגה הרפובליקנית ומי שכיהן כשגריר ארצות-הברית בווינה מטעם ממשל רייגן, היה אמור לנהל את המשא ומתן בלא לעדכן את ממשל קלינטון. עם זאת, אל לאודר נלווה "מתווך", אזרח אמריקני ממוצא לבנוני היושב בווישינגטון ומקושר לגורמים רבים, ביניהם ממשל קלינטון. בשלב כלשהו נמסר לממשל קלינטון מטעם לאודר גם דיווח מסודר יותר, שאחת מגרסתיו הודלפה לתקשורת הישראלית. על פי גרסה מוקדמת של אותו דיווח, נוהל המשא ומתן בין לאודר לאסד על בסיס נכונות ישראלית לנסיגה לגבול הבין-לאומי (ולא לקווי 4 ביוני). דיווח זה גרם לברק להאמין כי יוכל לפתוח את המשא ומתן בתנאים נוחים

יותר לישראל. רק שבועות מספר מאוחר יותר התברר כי הדיווח לא היה נכון, וכמוהו מערכת ההנחות שנבנו עליו. (הסורים, כפי שנכתב כבר לעיל, מכחישים את הגרסאות שהתפרסמו עד כה, ובכל מקרה מנסים להמעיט בחשיבות האפיזודה כולה.)

מעבר לשאלות אלה ניצבה שאלת עצם רצונו של אסד למצות את המשא ומתן עם ישראל. במהלך עשור שלם אסד נשא ונתן רק כדי לקטוף דיווידנדים מדיניים, בהיותו נוטל חלק בתהליך השלום. אך גם מי שלא הסכים עם אסכולה זאת מעיקרה היה חייב לשאול את עצמו עד כמה, ובאילו תנאים, רצה אסד בחידוש המשא ומתן ומיצויו, בנסיבות של השנים 1999-2000.

השינוי העיקרי בתקופה זאת לעומת השנים שקדמו לה היה תוצאה של הידרדרות מצבו הבריאותי של אסד והדחפות שלבשה עקב כך סוגיית ירושתו. אסד מת ביוני 2000, אך בחודשים שקדמו למותו ניכרה ירידה בולטת ביכולותיו הפיזיות והמנטליות, ובמקביל לה איבד גם עוצמה פוליטית. תהליך קידומו של בנו, בשאר, ובניית מעמדו כיוורש המיועד, הואץ. כמה מחבריו ושותפיו הקרובים והבכירים של אסד הודחו מתפקידיהם והוחלפו באנשים צעירים יותר, מקורבים לבשאר. דעיכתו של אסד איפשרה גם לשר החוץ הסורי, פארוק אל-שרע, ליטול לעצמו סמכויות וחופש פעולה הרבה מעבר למה שהיו לו לפני כן.

אסד נשאר שליטה הבלתי מעורער של סוריה, אך הרחקת שותפיו לשלטון מחד גיסא והתמרמרותם של רבים על אימוץ העיקרון השושלתי או הסתייגותם מהתאמתו של בשאר לשלטון מאידך גיסא, יצרו, לראשונה זה שנים, מוקדי התנגדות וביקורת. חלק מן חצי הביקורת הופנו נגד רעיון ההסדר עם ישראל ונגד הפשרות והוויתורים הכרוכים בו, שכן לקצינים הבכירים, שהורחקו על-ידי אסד, נוח היה יותר למתוח ביקורת על

הפשרנות לכאורה מול ישראל מאשר על הנפוטזים; ואם חש אסד שכוחותיו כלים והולכים, הוא העדיף למקד אותם במה שנראה לו כמשימה העיקרית בשלב זה: הורשת השלטון לבנו. זו הייתה מערכת אחת של גורמים שהשפיעו על היחס למשא ומתן עם ישראל ועל דרך ניהולו. מול אלה ניצבו חישובים אחרים: הרצון לזכות חזרה בגולן בטרם ירידתו של אסד מן הבמה, הצורך להתחשב ברצונה של ארצות-הברית ובעמדתה דווקא בשעה רגישה זאת של חילופי שלטון, והתרחיש הצפוי בלבנון נוכח כוונתו המוצהרת של ברק להסיג את צה"ל מאזור הביטחון בדרום לבנון בתוך שנה מיום כינון ממשלתו.

ברק השמיע התחייבות כזאת לראשונה בעת מערכת הבחירות והיו מי שראו אותה כלא יותר מאשר "הבטחת בחירות". אך הוא חזר עליה גם אחרי ניצחונו בבחירות וכינון ממשלתו, ובכך שינה את הדינמיקה שנהגה במשולש הישראלי-סורי-לבנוני במשך עשור של מגעים. כפי שראינו כבר לעיל, ישראל גרסה כי פתרון יסודי לבעייתה בדרום לבנון לא ייכון אלא במסגרת הסדר כולל עם סוריה, ואילו סוריה ניצלה את המצב ששרר בדרום לבנון כדי ללחוץ על ישראל להסכים לויתורים שיאפשרו הסדר ישראלי-סורי. הבטחתו (או איומו) של ברק להסיג את צה"ל מדרום לבנון עד יולי 2000 גם ללא הסדר עם סוריה הכניסה גורם חדש למשוואה. כיצד ינהג ארגון חזבאללה במקרה כזה וכיצד יהיה על סוריה לנהוג ולהגיב? האם תוכל להסתכן בהידרדרות המצב לאורך גבול ישראל-לבנון דווקא בשלב העדין שאליו נקלעה הפוליטיקה הסורית? על רקע זה הניבו המאמצים הדיפלומטיים השקטים של קיץ וסתיו 1999 פרי, ובדצמבר הוחלט על חידוש המשא ומתן הישראלי-סורי. אסד הסכים למגעים בדרג המדיני ומינה לצורך כך את שר החוץ פארוק אל-שרע כנושא והנותן מטעמו, ואילו ברק החליט להתעלם מהבדלי הדרגה והמעמד,

ולהתייצב אישית למשא ומתן מול אל־שרע, הבקי והמנוסה אל נכון, אך נטול בסיס כוח פוליטי משל עצמו. עם פתיחת המשא ומתן בווינגטון ב־15 בדצמבר יצאה מישראל משלחת, שמנתה את ראש הממשלה, שר החוץ דוד לוי, שר התיירות (הרמטכ"ל לשעבר) אמנון ליפקין־שחק וכן את חברי צוות המשא ומתן הישראלי בראשות האלוף במילואים אורי שגיא.

בדצמבר־ינואר נערכו שני סבבים של משא ומתן ישראלי־סורי בניצוחו הפעיל של הנשיא קלינטון: סבב ראשון קצר בווינגטון וסבב שני, ממושך יותר, בעיירה שפרדסטאון במערב וירג'יניה. שיחות ווינגטון ייזכרו בראש ובראשונה בשל התנהגותה הזעופה של המשלחת הסורית, נאומו הקשוח של שר החוץ אל־שרע וסירובו ללחוץ את ידו של ראש הממשלה ברק.⁶ עניינים אלה הם שוליים לכאורה בתוך תמונה כוללת של ניסיון של שתי מדינות אויבות לעבור ממצב של מלחמה ואיבה למצב של שלום; אבל לטקסים וסמלים נודעת חשיבות רבה, הן בעת סכסוך והן בעת מעבר לשלום, ובהקשר הישראלי־סורי נודעת להן חשיבות מיוחדת. ההנחה המוצהרת הייתה כי אם יושג הסדר עם סוריה, יהא על ברק לקבל לו אישור במשאל עם, וכדי לזכות ברוב הדרוש לכך יהיה עליו לשכנע את אסד לעסוק ב"דיפלומטיה פומבית" – בשורה של מחוות המיועדות לשכנע את הציבור הישראלי כי סוריה אכן שינתה את עמדתה וכי היא מוכנה לשלום בר־קיימא עם האויב של אתמול. בעת מפגש ווינגטון, לאורך כל התקופה, דבקה סוריה בעמדה המוכרת משנים קודמות, של סירוב לעסוק בדיפלומטיה פומבית והמשך מדיניות הלחץ על ישראל בלבנון ובזירות אחרות עד להשגת הסכם. בנאום שנשא אל־שרע בטקס פתיחת השיחות בווינגטון הופיעו שני מוטיבים חדשניים: הקביעה שהסכסוך בין סוריה לישראל הפך מסכסוך קיומי לסכסוך טריטוריאלי, וכן הקביעה

שעשיית שלום עם ישראל היא בחזקת מעבר מסכסוך לתחרות.⁷ מוטיב זה, שיופיע עוד להלן בנאום אחר של אל־שרע, אכן אפיין היטב את תפיסת ההסדר של סוריה; ישראל חדלה להיות אויב אך נותרת יריב ומתחרה; חתימתה של סוריה על הסכם שלום עם ישראל אמנם תסיים את הסכסוך הפעיל עמה, אך אינה אומרת השלמה איתה ועם כל שהיא מייצגת; המאבק יימשך אם כי בדרכים אחרות. לאמיתו של דבר, אין הלך מחשבה זה שונה כל כך מעמדתה בפועל של מצרים, אם כי מנהיגיה של מצרים נמנעו מאמירה מפורשת כזאת, בהסתתרם מאחורי ביטויים רכים יותר כמו דבקות ב"שלום קר" או התנגדות ל"נורמליזציה".

שיחות שפרדסטאון היו, כאמור, ממושכות יותר, אך הן נכשלו בראש ובראשונה בגלל בעיה מוכרת: התביעה הסורית שנענה על ציפייה מוקדמת שישראל תתחייב במפורש לנסיגה לקווי 4 ביוני כתנאי להתקדמות בדיונים בקבוצות העבודה השונות. ברק היה אמנם מוכן לרמוז לכך בדיונים ואף להכין את דעת הקהל הישראלית לרעיון הנסיגה לקווי 4 ביוני (כמושג מופשט) אך, כאמור, הוא לא היה מוכן להתחייב מפורשות בטרם יובהר מה מרחב הגמישות הטריטוריאלית של אסד תחת הכותרת "קווי 4 ביוני", בייחוד בכל הנוגע לחוף הכנרת. האמריקנים שנכחו בשיחות טענו כי אל־שרע רמז שבמהלך סימון הקו תיתכן גמישות, אך הוא סירב לפרט בעניין זה, וכפי שהתברר מאוחר יותר, הייתה אמירה זאת נטולת ערך ממשי. בדיעבד טענו כמה מן המשתתפים והמעורבים במשא ומתן כי לסירובו של ברק להשמיע באוזני אל־שרע התחייבות מפורשת לנסיגה לקווי 4 ביוני היה חלק חשוב בכישלון שיחות שפרדסטאון. גרסאות שונות לטיעון זה השמיעו חבר צוות השלום האמריקני, השגריר מרטין אינדיק, ואף ראש המשלחת הישראלית למשא ומתן עם סוריה, האלוף במילואים אורי שגיא.⁸ חבר לשעבר

במועצה האמריקנית לביטחון לאומי, רוברט מאלי, טען במאמר רוויזיוניסטי שקלינטון נטר לברק על אפיזודה זאת. לדבריו, כעס קלינטון על כך שברק נסוג במהלך ועידת קמפ־דייוויד מעמדה שהציג והטיח בו "זה לא רציני, באתי לשפרדסטאון ולא שמעתי ממך דבר במשך ארבעה ימים. נסעתי לז'נווה והרגשתי כבובת עץ אינדיאנית המתמקחת למענך. כאן זה לא יקרה".⁹

ברק, על פי טענות אלה, נמלא חשש לנוכח תוצאות סקרי דעת הקהל שהוכנו עבורו ואשר הראו שהציבור הישראלי לא יתמוך בנסיגה שאותה תבע אסד ולכן שינה את טעמו. סוגיה נוספת שהעיבה על דיוני שפרדסטאון הייתה הדלפת טיוטה אמריקנית של טקסט מוצע לחוזה שלום ייחודי בין ישראל ובין סוריה. צוות השלום האמריקני הכין את הטקסט על סמך ההבנות שהושגו במהלך שנות המשא ומתן כדי להמחיש עד כמה היו הצדדים קרובים לסיום אפשרי של השיח והשיג ביניהם. הסורים הדליפו גרסה משופצת של הטקסט במטרה להראות שמדובר בהסכם הקרוב יותר להסכם אי-לוחמה מאשר לחוזה שלום. אחרי כך (אם כדי להעמיד את הדברים על דיוקם ואם משיקוליו האישיים של אחד המשתתפים הישראלים או האמריקנים) הודלפה לתקשורת הישראלית גרסה שונה, אטרקטיבית יותר, של הטקסט המוצע. ב"פוסט־מורטם" של שיחות שפרדסטאון טענו הסורים כי הדלפה זאת הביכה את אסד והקשתה על חזרתם לשולחן הדיונים.¹⁰

כמו בפרקים קודמים של סאגת המשא ומתן הישראלי-סורי, די היה במפגש רם־דרג כדי להסעיר את המערכת הפוליטית בישראל נוכח האפשרות שייחתם עם סוריה חוזה שיושתת על נכונות ישראלית לנסיגה מלאה מן הגולן. שדולת הגולן צברה עוצמה רבה מול מאמץ ההסברה של הממשלה, שנפגע משני גורמים עיקריים: הקושי לבנות תמיכה נלהבת בהסכם, שהיה

בבחינת "ביצה שלא נולדה", וסירובו הנחרץ של אסד להסביר פנים לציבור הישראלי. לצד המערכה על דעת הקהל בישראל החלה מערכה מקבילה, בעייתית אף היא, לבנות תמיכה פוליטית בארצות-הברית לחבילת הסיוע הענקית שישראל ציפתה לה אם ייחתם הסכם עם סוריה. בהקשר זה נזרקו לחלל סכומים מספר, שהתדיר שבהם היה 17 מיליארד דולר.¹¹ היה ברור שגם אם יחליט הממשל לפצות את ישראל על אובדן הגולן בסכום מעין זה, שיוקדש לחיזוק צה"ל ולמודרניזציה שלו, יעמדו הממשל האמריקני וממשלת ישראל בפני קושי עצום בהעברת חבילת סיוע כזאת בקונגרס. לצד גודל הסכום שבו דובר ורתיעתם של אמריקנים בכלל וחברי קונגרס רבים בפרט מסיוע חוץ, עמדו בפני "החבילה" שבה דובר שני מכשולים עיקריים: רתיעתו של הרוב הרפובליקני בקונגרס מפני סוריה של אסד ואי-נכונותו לסייע לנשיא קלינטון לקטוף הישג מרשים. עם זאת, מתנגדי ההסדר בישראל ובקהילה היהודית בארצות-הברית נגד סיוע אמריקני אפשרי החלו במערכת הסברה, שנקטעה באיבה עם קריסת המשא ומתן.

שלא כבשנים קודמות, ומהסיבות שנמנו לעיל, ספג הפעם גם משטרו של אסד ביקורת פנימית על עצם הנכונות להתפשר ולהשלים עם ישראל ועל הוויתורים בעמדתה המקורית של סוריה, שהמשטר היה מוכן להם כדי להגיע לחוזה שלום עם ישראל. דוגמה בוטה לביקורת כזאת היה המאמר שפירסם יושב ראש איגוד הסופרים הערבים, שמושבו בדמשק, איש הבעת' עקלה ערסאן, ובו קבע כי "אנו דוחים ונמשיך לדחות גם בעתיד כל אפשרות של הכרה בציונות".¹² ערסאן שאל: "האם כל שייוותר לנו הוא תחושה של ייאוש ואולי הזיכרונות המרים בדבר התבוסה שנחלנו. האם ייעלמו רוחות רפאים של מיליוני פלסטינים שגורשו מבתיהם". הוא עקץ את פארוק אל-שרע

והתריס כי הוא וחבריו רואים במאבק באויב הציוני "מאבק של קיום" ולא "מאבק של גבולות". ב־13 בפברואר 2000 התייצב פארוק אל־שרע בפני חברי איגוד הסופרים הערבים ונשא נאום ובו הסביר את מדיניותה של סוריה כלפי ישראל והצדיק אותה. לא היה זה נאום אופייני לשר החוץ הסורי וייתכן שבנסיבות אחרות היה אסד נוטל מלאכה זאת עליו, אך יש להניח כי מצבו הפיזי מנע זאת ממנו. ואכן, ארבעה חודשים אחר כך הוא מת. הנאום שנשא אל־שרע לא היה משא מגובש וממוקד, אלא מקבץ של טלאים, ניסיון לרצות קהלי יעד שונים ולכן רצוף סתירות פנימיות. מחד גיסא הסביר אל־שרע כי הערבים הובסו על־ידי ישראל וכי סוריה ננטשה על־ידי שותפיה הערבים ולכן אין לה ברירה אלא לעשות שלום עם ישראל. ברוח אפולוגטית דומה נדרש אל־שרע לדברים שאמר ב־15 בדצמבר בווינגטון, והציג באור שונה את הקביעה כי שוב אין מדובר בסכסוך קיומי אלא בסכסוך טריטוריאלי (הניתן לכן ליישוב). הוא גם חזר על מוטיב אחר מדבריו בווינגטון: שלום פירושו הפיכת העימות הצבאי לתחרות מדינית, כלכלית ותרבותית, אשר בה יש לערבים סיכוי טוב יותר לנצח. מאידך גיסא, בקטעים אחרים בנאום גינה אל־שרע את הציונות ואת ישראל, וחזר על דבקותו בחזונה ובמטרותיה ארוכות הטווח של מפלגת הבעת, ובתשובה לשאלה אף נדרש ל"תורת השלבים" של שנות השבעים: "מפלגת הבעת" גורסת שהשבת כל פלסטין היא מטרה אסטרטגית ארוכת טווח שלא תוכל להתממש בשלב אחד. אפילו בתורתה של מפלגת הבעת' מצויה אבחנה בין השלבים השונים של המאבק לשחרור פלסטין".¹³

כישלון השיחות בשפרדסטאון יצר קיפאון שנמשך כחודשיים. ממשל קלינטון וממשלת ברק צפו בדאגה בזמן החולף: מועד היציאה המובטח מלבנון התקרב ומולו רבו הדיווחים על מצבו

הפיזי המידרדר של אסד. סוגיית הזיקה בין תוחלת החיים של אסד ומשטרו ובין ההסדר הישראלי-סורי הייתה נתונה, בישראל, במחלוקת חריפה בין מצדדי ההסדר ומתנגדיו. הראשונים גרסו כי מוטב להגיע להסכם עם אסד, שניחן בסמכות ובעוצמה הדרושות לחתימה על הסכם עם ישראל ולמימושו. הם גם סברו כי הציבור והמערכת הפוליטית בסוריה רצו בהסכם ותמכו בו, כך שגם אם יסתלק אסד מן הזירה זמן קצר אחרי חתימתו, נועד ההסכם להישמר על-ידי יורשיו. לעומת זאת, אם לא יושג הסכם בחייו של אסד יידרש ליורשיו, אם יהיה זה בשאר או כל יורש אחר, זמן כדי לבסס את מעמדם ולבצע מהלך כה מרחיק לכת. בנוסף, מתנגדי ההסכם טענו על ביקורתם המקורית שמסירת הגולן לשליט הנמצא על ערש דווי היא הימור חסר אחריות. ארצות-הברית וישראל, מכל מקום, הגיעו למסקנה כי הדרך היחידה לחלץ את המשא ומתן מקיפאונו ולהגיע להסדר מהיר תהיה לקיים פגישה אישית בין הנשיאים קלינטון ואסד. הנחות היסוד של וושינגטון וירושלים היו שאסד לבדו יכול לקבל את ההכרעות שיאפשרו פריצת דרך והסדר וכי בהיעדר הסיכוי למפגש ישיר בין אסד לברק, התחליף הקרוב ביותר למפגש כזה יהיה מפגש עם נשיא ארצות-הברית, המכיר היטב את עמדותיו של ברק ויוכל לייצג אותו נאמנה. הייתה זאת מהדורה חדשה של "ההפקדה" המקורית של יצחק רבין אצל מזכיר המדינה כריסטופר והיא נבעה ממערכת שיקולים דומה, אך בעוד שפגישת כריסטופר עם אסד באוגוסט 1993 הייתה צעד ראשון שנועד להתניע שורה של מהלכים, מפגש קלינטון-אסד בז'נווה במרס 2000 היה צעד כמעט אחרון. אם יצליח יביא למפגש בין אסד לברק ולהסכם, ואם ייכשל יהיה זה סוף המאמץ לחולל הסדר ישראלי-סורי. המפגש, שהתקיים בז'נווה ב-26 במרס, הסתיים בכישלון מהיר ומהדהד. אין אנו יודעים כמה מאמצים הושקעו

בניסיון להבטיח את הצלחתו ולחסוך מנשיא ארצות-הברית בוש פנים. אך ברור שהנשיא קלינטון פעל על סמך ההנחה (שנשאבה מן השיחות עם שר החוץ אל-ישרע בשפרדסטאון) שאסד יהיה מוכן לגלות גמישות בתהליך סימון הגבול על בסיס קווי 4 ביוני, כך שרצועת החוף לאורך הכנרת והירדן העליון תישאר בידי ישראל (על פי קו הגבול הבינלאומי שנקבע בין ארץ ישראל וסוריה המנדטורית ב־1923). אסד פסל גישה זאת מכול וכול והבהיר כי אם רמז אל-ישרע שסוריה תהיה גמישה בעניין זה, הוא פעל בלא רשות ובלא סמכות. המהלך המאומץ בן עשרת החודשים, שנפתח במאי 1999, קרס לנוכח תביעתו של אסד לקבל חלק מחוף הכנרת ועמידתו של ברק על כך שגם אם תהיה ישראל מוכנה לנסיגה מלאה מן הגולן ולוויתור על מובלעת אל-חמה למען שלום עם סוריה, היא לא תהיה מוכנה לשום ויתור על ריבונותה המלאה על הכנרת. עמדה זאת שיקפה את החשיבות שייחס ברק לשליטה בלתי מעורערת על מי הכנרת כמפתח חיוני למשק המים הישראלי, כמו גם את תחושתו שמדובר בקו אדום פוליטי שהבוחר הישראלי יסרב לחצות בעת משאל העם הצפוי.¹⁴

את כישלון הניסיון הרביעי של העשור האחרון במאה ה־20 להגיע להסדר ישראלי-סורי ניתן לייחס לשורה של גורמים, החל בעמידתו הבלתי מתפשרת של אסד וכלה בטעויות הטקטיות של ארצות-הברית וישראל; אך נראה שהסיבה העיקרית נעוצה בדעיכתו הפיזית והמנטלית של אסד. כאמור, בחודשים האחרונים של חייו מיקד אסד את כוחותיו שאזלו והלכו במשימה להבטיח את הירושה לבנו. הוא חש חלש ופגיע יותר כאשר, בניגוד לתקופות קודמות, הוטחה בו עתה ביקורת על נכונותו לוותר על עקרונות ולהתפשר עם ישראל. אף כי ביקורת זאת עמדה בניגוד להלוך רוח של רבים בחברה הסורית, שביקשו להתנתק

מן הסכסוך עם ישראל ולקדם את הכלכלה והחברה הסורית, אך בנסיבות של חילופי שלטון צפויים היא הדאיגה את אסד ואת החוג הפנימי החדש שהתגבש סביבו. אילו הסכימה ישראל לשלום בכל תנאי – מה שהיה מאפשר לאסד לטעון שהשיג "שלום של מנצחים" – ייתכן שהיה מוכן לחתום עליו, אך זאת לא הייתה אופציה מבחינתו של ברק.

כישלון מפגש ז'נווה סיפק תחמושת חדשה לאותם ישראלים שגרסו כי לאמיתו של דבר אסד לא התכוון מעולם למצות את המשא ומתן עם ישראל בחתימה על הסכם. לדידם של בעלי אסכולה זאת, מפגש ז'נווה היה "רגע של אמת", שהאיר לא רק את אביב 2000 אלא את כל העשור שנפתח בוועידת מדריד באוקטובר 1991. לאסכולה זו יש מתנגדים והוויכוח האקדמי והפוליטי בין האסכולות יימשך בוודאי גם בעתיד, וכדרכה של סוגיה בהיסטוריוגרפיה ספקולטיבית לא תימצא לה תשובה חותכת. לטעמי שלי, אין אביב 2000 מעיד בהכרח על קיץ 1993 בשל עומק השינוי שחל בשיקוליו של אסד, מעת שהבין שקצו קרב והחליט להתמקד בהעברת השלטון לבנו. ניסיונות שונים להחיות את המשא ומתן אחרי הכישלון הצורב בז'נווה נקטעו על-ידי שתי התפתחויות: ברק החיש את הנסיגה החד-צדדית מלבנון (22 ו-23 במאי) ואסד הלך לעולמו. נסיגת ישראל מדרום לבנון קטעה את הזיקה בת העשור בין המשא ומתן הישראלי-סורי לשלום ובין סוגיית הביטחון השוטף לאורך גבול ישראל-לבנון. הנסיגה וההתייצבות לאורך קו הגבול הבין-לאומי כוננו מחדש משוואת הרתעה קלאסית. לנוכח ההגמוניה הסורית בלבנון ולאחר שמבצעים קודמים (נוסח "דין וחשבון" ו"ענבי זעם") הבהירו עד כמה מוגבלת התועלת בהפעלת לחץ עקיף על בירות באמצעות ניסיון לפגוע בחוליות חזבאללה או בתשתיות לבנוניות

היה ברור, שפגיעה בישראל ובישראלים שמקורה בדרום לבנון עלולה, במצב החדש שנוצר, להביא במהירות להתנגשות חזיתית בין ישראל ובין סוריה.¹⁵

מבחינתו של ברק הייתה היציאה מלבנון כרוכה בסיכון ניכר, שכן על אף כל האמור לעיל, לא תקע איש לידו שסוריה או חזבאללה ינהגו בזהירות; אך במציאות הצדיק הסיכון את עצמו, לפחות לטווח הקצר. ב־10 ביוני מת חאפט' אל-אסד ובשאר בנו, שתפס את השלטון באורח מהיר וחלק, העדיף לרכז את תשומת לבו ומאמציו בביסוס מעמדו מבית ולא לסכן אותו בדרדור המצב בדרום לבנון. לכך נוספה החלטתם הנחרצת של טהראן ושל הנהגת חזבאללה להוון את ההישג הכרוך בסילוקה – מבחינתם – של ישראל מדרום לבנון, היינו, לחזק את מעמדו הפוליטי של חזבאללה בלבנון וכן לא להיגרר להתנגשויות אלימות עם ישראל.

קרוב לחמישה חודשים אחרי הנסיגה נמנעה הנהגת חזבאללה מליזום פעולות תקיפה דרמטיות נגד ישראל והסתפקה בהתבצרות לאורך הגבול הבין-לאומי ובעידוד אזרחים לבנוניים לעשות פרובוקציות מול חיילי צה"ל המוצבים בעברה השני של גדר הגבול. כמו כן הקפידו דוברי חזבאללה לטעון כי כל עוד מחזיקה ישראל בשבויים ובאסירים לבנוניים וכל עוד לא נסוגה מאזור חוות שבעא (שעל פי גרסת ישראל והאו"ם נמצאת בשטח סורי) לא הסתיימה "תוקפנותה" של ישראל כלפי לבנון.

תמונת מצב זאת השתנתה עם פרוץ המערכה האלימה בין ישראל לפלסטינים בסוף ספטמבר 2000. ככל שנמשכה המערכה גבר הלחץ על חזבאללה לחמם את אזור הגבול עם ישראל ועמו הפיתוי לעשות זאת. לדידם של איראן ושל חזבאללה, הפלסטינים הפיקו את לקח הישגי חזבאללה מול ישראל, לאמור: אין צורך להתפשר עם ישראל שהרי אפשר לאכוף עליה ויתורים בכוח.

בנסיבות אלה, האם תוכל הנהגת חזבאללה לעמוד מנגד בשקט? מגמה זאת חוזקה בשתי התפתחויות: הבחירות בלבנון (בהן לא זכה חזבאללה להישגים שלהם ציפה) ואי־יכולתו של בשאר אל־אסד, החיזור וחסר הניסיון, לרסן את חזבאללה, ולא עוד אלא שהוא אף נגרר אחרי הארגון והנהגתו הכריזמטית. על רקע זה תקף חזבאללה את ישראל בשתי פעולות: חטף שלושה מחיילי צה"ל (עומר סוואעד, בנימין אברהם ועדי אביטן) באזור הר דוב ב־7 באוקטובר, ושבוע לאחר מכן חטף מאירופה ללבנון את איש העסקים אלחנן טננבאום, שהוא גם קצין בכיר במילואים. ניסיונות פעולה אחרים לא יצאו לפועל. ישראל הגיבה דיפלומטית אך לא צבאית, כדי שלא לפתוח חזית נוספת בעיצומו של משבר קשה ומתמשך עם הפלסטינים.

תמונת דברים זאת השתנתה במידה מסוימת לאחר כינון ממשלת שרון בפברואר 2001. חזבאללה תקף את ישראל פעמיים ובשתי הפעמים הגיבה ישראל בתקיפת יעדים סוריים. בכך מימש שרון את נוסחת ההרתעה שקבע ברק, כמו גם את התפיסה, לפיה סוריה היא הכתובת האפקטיבית להרתעה זאת. סוריה בהנהגתו של בשאר אל־אסד נמנעה בשני המקרים מתגובה, אך לפי המדווח, הנשיא הצעיר ריסן אך בקושי את עצמו ואת אנשיו. מצב זה השתנה שוב בחודשים הראשונים של 2002. ככל שהלכה והתעצמה המלחמה הישראלית־פלסטינית וככל שגברה המוטיבציה האיראנית לערער את יציבות האזור, כן גברו היקפן של התקפות חזבאללה ותעוזתן. התקפות אלה, ובייחוד מארב הירי ליד מצובה, הציבו אתגר חריף בפני ישראל והגבירו את סכנת ההידרדרות לפתיחת חזית שנייה ואולי אף למלחמה אזורית. זאת ועוד: המצב שנוצר עם נסיגת ישראל לגבול הבינ־לאומי עם לבנון מדגים שוב את תופעת "האופק המתרחק" ביחסי ישראל־ערב שתוארה לעיל. שכן, כאמור, גם

כאשר נסוגה ישראל לגבול הבין-לאומי ועשתה זאת בפיקוח האו"ם, שאישר את קו הנסיגה, ממשיכים אנשי חזבאללה לטעון כי ישראל מוסיפה להחזיק בחוות שבעא ובכפר ע'ג'ר (הנמצאים בשטח סוריה) וכי בידם הזכות ועליהם החובה להמשיך ולהיאבק לשחרור מלוא שטחה של לבנון, וכן להחזרת שבויים ואסירים לבנונים המוחזקים בישראל. עמדה זאת אומצה מאוחר יותר על-ידי ממשל חרירי-לחוד בלבנון ולאחר מכן גם על-ידי ועידת הפסגה הערבית שהתכנסה בבירות בסוף חודש מרס 2002.

ברק התפנה לעסוק באופן מלא במשא ומתן עם הפלסטינים רק בראשית קיץ 2000, לאחר קריסתו הסופית של המשא ומתן עם סוריה ולאחר השלמת הנסיגה החד-צדדית מלבנון. הגם שהקפיד מפעם לפעם להדגיש כי הוא מייחס למסלול השיחות עם הפלסטינים חשיבות דומה לזאת שהקנה למשא ומתן עם סוריה, טיפולו בסוגיה הפלסטינית בשנתו הראשונה כראש ממשלה היה חלקי ומאולץ משהו, בשל אותה העדיפות שהעניק למשא ומתן עם סוריה. טיפול זה בא לידי ביטוי בפגישות מספר עם ערפאת, בכינון ערוץ דיסקרטי ובלתי פורמלי עמו ובמשא ומתן על יישום הסכם וויי, שנחתם על-ידי ממשלת נתניהו. הדילמה של ברק הייתה כפולה: כיצד לשמר את רצונם הטוב של ערפאת והפלסטינים בעוד הוא מקנה עדיפות ברורה לערוץ הסורי, וכיצד לקיים את הסכמי וויי בלא לוותר על נכסים שבהם ירצה להשתמש במשא ומתן על הסדרי הקבע. ברק ראה את עצמו כמנהיג בעל כוונות, סגנון ויכולת שונים מאלה של נתניהו, כמי שיצליח בסופו של דבר לחתום על הסכמי קבע עם סוריה ועם הפלסטינים גם יחד – גם אם יעשה זאת בשלבים – אך הוא נרתע מוויתורים כבדים מדי לטעמו בשלבי הביניים (כשר בממשלת רבין בקיץ 1995 נמנע ברק בהצבעה על הסכם אוסלו ב' מסיבה דומה: הוא הסתייג מן הנסיגות, "פעילות" בלשון רכה,

שהיו כרוכות בו). בסופו של דבר חתם ברק, ב־4 בספטמבר 1999, על הסכם שרם אל־שייח' שעידכן את הסכם וויי, שחתמה ממשלת נתניהו כמעט שנה קודם אך לא קיימה אותו. הנסיגה שהובטחה בוויי ונועדה להתבצע בשני שלבים נפרסה עתה על פני שלושה שלבים, כאשר לפלסטינים ניתנה "הבטחה בעל־פה" ל"שטחים איכותיים" רצופים.

עודכנו ההסכמות בנושאים המוכרים: נמל עזה, המעבר הבטוח, שחרור אסירים וכדומה; חשובה מכול הייתה ההסכמה למשא ומתן מואץ ורצוף על הסכמי הקבע לקראת השגת הסכם בשני שלבים: הסכם מסגרת עד פברואר 2000 והסכם מלא תוך שנה מתחילת המשא ומתן.

בחורף אכן החל משא ומתן ישראלי־פלסטיני חשאי על הסדר הקבע. לאחר כמה פגישות מוצלחות באזור הועברו השיחות לשטוקהולם. בראש המשלחת הפלסטינית עמד אבו עלאא, יושב ראש המועצה המחוקקת של הרשות הפלסטינית ומי שניהל את המשא ומתן באוסלו מטעמו של ערפאת. את ברק ייצגו השר לביטחון הפנים שלמה בן־עמי ועורך הדין גלעד שר, שייצג את ישראל במשא ומתן שהוביל להסכם בשרם אל־שייח'. במאי 2000 החלו לדלוף פרטים מן המשא ומתן. שר הפנים נתן שרנסקי, איש האגף הימני בקואליציה של ברק, נתן לפרטים אלה פומבי והחל לגבש אופוזיציה למה שראה – והציג – כוויתורים מרחיקי לכת של ישראל.¹⁶

הנוסחה שניצבה ביסוד ההבנות שהתגבשו בשטוקהולם הזכירה את עיקריו של הסכם ביילין־אבו מאזן, שגובש בסתיו 1995: נכונות ישראלית לסגת מרוב שטחי הגדה המערבית ורצועת עזה ונכונות פלסטינית לסיפוח גושי ההתיישבות הגדולים בגדה לישראל, על בסיס חילופי שטחים לא סימטריים עם ישראל. על יסוד נוסחה זאת גרס ברק שניתן להגיע להסכם

סופי ומהיר עם ערפאת והוא החל להאיץ בנשיא קלינטון לזמן את הצדדים לוועידה נוסח קמפ־דייוויד של 1978 כדי להגיע להסכם כזה.

ברק חש כי הזמן דוחק משתי סיבות: הראשונה, הנשיא קלינטון התקרב לסוף תקופת הכהונה השנייה שלו. הבחירות לנשיאות בארצות־הברית נועדו לראשית נובמבר, וסוף חודש ספטמבר היה בעיני קלינטון עצמו המועד האחרון שבו יוכל לסייע לצדדים להגיע להסכם ולגייס בבית הנבחרים ובסנאט את סכומי הכסף שיידרשו למימושו. השנייה, ברק היה ער גם לאילוצים שהכתיב שעון החול הפוליטי בישראל: ככל שנקף הזמן התכווצה והלכה הקואליציה הרעועה שעליה נשענה ממשלתו וגבר הסיכוי להתגבשותו של רוב בכנסת שיביא להפלתה. זאת ועוד, תחושתו של ברק כי מתחת לפני השטח (ולעיתים גם מעליהם) מצטבר פוטנציאל להתנגשות עם הפלסטינים. אירועי "יום הנכבה" במאי 2000 נתנו לתחושתו זו חיזוק. רמת האלימות של אירועים אלה הדגימה לא רק את עוצמת ההתנגשות הצפויה אלא גם את העובדה שערפאת שלט רק חלקית בשטח ובאנשיו שלו, וכי מקצת מהזעם הכבוש ברחוב הפלסטיני מופנה כלפי ערפאת והרשות הפלסטינית. בנקודה זאת התפתחה בקיץ 2000 זיקת גומלין מרתקת ומורכבת במיוחד בין הדינמיקה של הפוליטיקה הפנימית בישראל ובין מדיניותה של ישראל בשאלת ההסדר עם הפלסטינים. בבחירות של מאי 1999 זכה אהוד ברק, כפי שראינו, ברוב בהצבעה הישירה לתפקיד ראש הממשלה אך ההצבעה הנפרדת לכנסת החישה את תהליכי הפיצול והחלשת המפלגות הגדולות שהצטיירו כבר ב־1996, עת הופעלה לראשונה שיטת הבחירות ב"שני פתקים". בעוד שברק עצמו זכה, כאמור, ברוב של 56%, "ישראל אחת", הרשימה שנבנתה מסביב למפלגת העבודה, ירדה מ־34 ל־26 מושבים (רשימת הליכוד, ובתוכה גם

גשר וצומת, ירדה מ־32 ל־19 מושבים בלבד). הזוכה הגדולה הייתה ש"ס, שעלתה מעשרה ל־17 מושבים. מרצ עלתה מתשעה לעשרה מושבים בעוד שינוי, שהעמידה בראשה את טומי לפיד ועמדה בבחירות אלה לראשונה כרשימה עצמאית, זכתה בנתח עיקרי של תומכי המצע החילוני המובהק והגיעה במפתיע לשישה חברי כנסת. 12 ח"כים ערבים נבחרו לכנסת, רובם ברשימות אנטי־ציוניות. בתוך תמונה זאת של כנסת (ומערכת פוליטית) מפולגת ושסועה, הצטיירו בכל זאת כמה קווים ברורים:

א. הציבור שהעניק לברק מנדט אישי מרשים שלל ממנו את האפשרות להרכיב ממשלה וקואליציה, שיסייעו לו לתרגם מנדט זה למדיניות קוהרנטית.

ב. נתניהו אמנם הובס אישית, אך "קואליציית נתניהו" מן הכנסת הקודמת הצטמקה אך במעט ומנתה בכנסת החדשה 58 ח"כים.

ג. במילים אחרות, בסוגיה העיקרית שעל סדר היום הלאומי – מדיניותה של ישראל בתהליך השלום – נשאר הציבור הישראלי מפולג לשני מחנות שווים פחות או יותר בגודלם.

על רקע זה ייתכן שבחירתו של ברק בש"ס כשותפה מרכזית ב"קואליציית שלום" נועדה מראש לכישלון, כפי שטענו כמה ממבקרו. אלה גרסו כי בכל מקרה ש"ס לא תתמוך בכל ויתור מרחיק לכת לסורים או לפלסטינים וכי ברגע המבחן, שיגיע ערב חתימת הסכם, תפרוש ש"ס מן הקואליציה גם בלא שהושג הסכם עם סוריה והפלסטינים. ראש הממשלה הנבחר לא למד לקח חשוב מניסיונו של יצחק רבין, שב־1992 צירף לקואליציה את מרצ ואת ש"ס גם יחד, והפקיד על תיק החינוך את מנהיגת מרצ דאז, שולמית אלוני. החיכוכים בינה ובין ש"ס בתחום רגיש זה תרמו לפרישת ש"ס מן הקואליציה ב־1993. ב־1999 היה זה

יוסי שריד שהופקד על תיק החינוך, ועם החיכוכים המתמשכים בין שר החינוך ובין הנהגת ש"ס החריפו עד מאוד גורמי מתח אחרים ביחסים בינה ובין ראש הממשלה, ותרמו למצב של סף משבר מתמיד ביחסים ביניהם. גם כאשר פרשה מרצ ביוני 2000 מן הממשלה, אם כי לא מתמיכתה בקואליציה, לא באה ארוכה למצב זה, מה עוד שראשי ש"ס העריכו שבהזדמנות הראשונה מרצ תחזור לממשלה ואולי אף לתיקים המקוריים שבהם החזיקה (חינוך ומסחר ותעשייה). גם היחסים בין ראש הממשלה ובין שותפות אחרות בקואליציה התערערו: כבר בספטמבר 1999 פרשה יהדות התורה מן הקואליציה ואילו נתן שרנסקי, השר מטעם ישראל בעלייה, לא הסתיר את חוסר הנחת שלו מסגנון המנהיגות של אהוד ברק ומנכונותו להציע לסוריה ולפלסטינים ויתורים מרחיקי לכת תמורת הסדר. רישומן של התפתחויות אלה הוחרף על-ידי הביקורת וקריאות התיגר על מנהיגותו שעלו משורות מפלגתו של ראש הממשלה בשל יחסו לפעיליה ודרך ניהולו את הממשלה.¹⁷

תהליך ההתפוררות של ממשלת ברק והקואליציה שעליה נשענה הואץ על-ידי ההחלטה לצאת לוועידת קמפ־דיוויד. על רקע זה נטשו את הקואליציה ש"ס, המפד"ל, נתן שרנסקי ושרידי מפלגתו, וכן שר החוץ דוד לוי יחד עם אחיו וחברו לסיעה, מקסים. לוי נפגע בשל הפקדתו של השר לביטחון פנים, שלמה בן-עמי, על המשא ומתן עם הפלסטינים, אך מיקד את ביקורתו בנכונותו של ברק לויתורים מרחיקי הלכת. נטישות אלה הותירו את ממשלת ברק עם קואליציה בת שלושים ח"כים. הוא הצליח לקיים את ממשלתו למשך כמה חודשים נוספים, הן בזכות הפעלת תכסיסים פוליטיים ופרלמנטריים הן בשל רתיעתם של סיעות ושל כמה חברי כנסת בודדים מפני הליכה לבחירות חדשות זמן כה קצר אחרי הבחירות הקודמות. אך גם מצב זה

מיצה את עצמו ובסוף נובמבר, כאשר חש כי הוא צפוי למפלה, הודיע ראש הממשלה על בחירות חדשות וב־9 בדצמבר התפטר מתפקידו והממשלה הפכה לממשלת מעבר. אחת מתוצאותיו העיקריות של תהליך זה הייתה שגם את המשא ומתן בקמפ־דייוויד וגם את המשבר שפרץ בסוף ספטמבר ניהל ברק ללא רוב פרלמנטרי ובעזרת ממשלה מצומצמת. גם אם ניתן למצוא ביסוס חוקתי למצב עניינים כזה בחוק הבחירה הישירה לראשות הממשלה, היה ברור שראש ממשלה הנדרש להקדיש זמן ותשומת לב לעצם הישרדותו הפוליטית, לא יכול להתמיד בקיום ממשלה נטולת בסיס פרלמנטרי ובניהול משבר עמוק של ביטחון לאומי. מהלך הדברים של קיץ וסתיו 2000 יצר זיקה ישירה והדוקה במיוחד בין מהלכי הפוליטיקה הישראלית ובין השאלה הפלסטינית.

כאשר איבד אהוד ברק את הקואליציה שלו ערב יציאתו לקמפ־דייוויד הוא נקלע למצב שבו נתלה עתידו הפוליטי בהשגת הסכם קבע עם יאסר ערפאת. באותה תקופה היה זה מן המפורסמות כי רוב הציבור הישראלי תומך בהסכם עם הפלסטינים אך מתנגד לווייתורים בגינו. ברק, ורבים אחרים עמו, העריכו, כי אם יושג הסכם קבע עם הפלסטינים יחייב הדבר הליכה לבחירות.

על פי הערכה זאת, לא יוכל הסכם כזה לזכות ברוב בכנסת הקיימת, כשם שאותה כנסת תפיל גם הצעת חוק למשאל עם שיאפשר את אישורו של ההסכם בדרך זאת. במצב כזה כדאי לראש הממשלה להביא לפיזור הכנסת ולקיום בחירות שיהיו בדיעבד למעין משאל עם על אותו הסכם. ברק ותומכיו, ואפילו רבים ממתנגדיו ומבקריו, העריכו כי בנסיבות אלה הוא יזכה במנדט מחודש. לרוע המזל, הסתיימה ועידת קמפ־דייוויד לא בהסכם אלא בכישלון. על רקע התקדים המוצלח של ועידת קמפ־

דייוויד הראשונה (ספטמבר 1978) והתמורה מרחיקת הלכת בעמדותיה של ישראל, הפכה ועידת קמפ־דייוויד השנייה לנקודת השיא (והשפל) של המאמץ להגיע להסדר ישראלי-פלסטיני בתקופתו של אהוד ברק. אך לאמיתו של דבר, יש לראות את הוועידה כחוליה אחת, אמנם מכריעה, במשא ומתן שנמשך כמעט שנה מאביב 2000 עד ערב הבחירות של פברואר 2001.

ככל שנקף הזמן ופרטים חדשים על מהלכו של משא ומתן זה נחשפו, הוא הצטייר כמסע חד־צדדי שבו נעו אהוד ברק וממשלתו מצדו הימני של מרכז הקשת הפוליטית הישראלית אל קצה השמאלי של הקשת, בלא לחולל תזוזה דומה בצד הפלסטיני ובלא להשיג הסכם, וכל זאת בצל ניסיונו של ערפאת, מאז סוף ספטמבר 2000, להשתמש באלימות כאמצעי לחץ על ישראל.

מסעה זה של ממשלת ברק התנהל אפוא בחמישה שלבים:

א. **שיחות שטוקהולם** – עם כישלוננו הסופי של המשא ומתן הישראלי-סורי, החליט אהוד ברק להאיץ את אפיק המשא ומתן עם הרשות הפלסטינית. כמו ראשי ממשלה ישראלים אחרים קיים ברק כמה ערוצי משא ומתן, אך את המאמץ העיקרי הפקיד, כמתואר לעיל, בידי השר לביטחון פנים שלמה בן-עמי ועורך הדין גלעד שר, שניהל מטעמו את המשא ומתן שהוליך להסכם שרם אל־שייח'. בן שיחם העיקרי היה אבו עלאא והשיחות ביניהם התנהלו בראש ובראשונה ליד שטוקהולם, בחסותה של ממשלת שוודיה. ברק נמנע מאימוצה של נוסחת ביילין־אבו מאזן, אך עיקריה של הנוסחה שימשו השראה למשא ומתן ועמדו ביסוד ההבנות שדומה היה כי אומצו בשיחות שטוקהולם. כפי ששלמה בן-עמי מעיד, נטשו הוא וברק במהירות מפתיעה את עמדות הפתיחה הישראליות ("מעין תוכנית אלון, אם אינני טועה, היא העניקה לפלסטינים 66% בלבד"). במקום זאת הניחו הישראלים על השולחן בשטוקהולם מפה של 12:88 אחוז

(ביהודה ושומרון; רצועת עזה נועדה לפינוי מלא או כמעט מלא) יחד עם תביעה לשלושה גושי התיישבות ולאחיזה בבקעת הירדן לתקופה של כעשרים שנה. ברק לא הסמיכם להעלות את הרעיון של חילופי שטחים מחשש שהעניין ידלוף ויסכן את קיומה של ממשלתו. סיכומים לא הושגו, אך הנושאים ונותנים הישראלים התרשמו כי בני-שיחם הפלסטינים מבינים את הצורך בגושי התנחלות ובהפגנת גמישות בכל הנוגע לסידורי הביטחון. בשאלת הפליטים נבנה "קונספט שלם של פתרון בארצות מארחות, במדינה הפלסטינית ובארצות שליטות ושל איחוד משפחות בישראל". בן-עמי ושר דיברו על עשרה או חמישה-עשר אלף פליטים שייקלטו בישראל עם השנים. אבו עלאא וחסן עצפור לא הסכימו למספרים הללו, אך גילו נכונות להיכנס לדיון ענייני על המספרים.¹⁸

המשא ומתן נמשך גם בתקופה שבין סיום שיחות שטוקהולם ובין ועידת קמפ־דייוויד. בפגישה בירושלים הסכים אבו עלאא לוותר של ארבעה אחוזים בגדה המערבית. בשיחות ההכנה עם ארצות-הברית נתנו הפלסטינים לנשיא קלינטון "פיקדון" של שני אחוזים. במקביל ירד בן-עמי לתביעה של שמונה עד עשרה אחוזים ולכן הייתה הרגשה שתהיה פשרה של בין ארבעה לשמונה אחוזים. הפלסטינים לא הסכימו לשום ויתור בנוגע לגבול המזרחי ובקעת הירדן. בד בבד החל דיון "לא רשמי" בעניין ירושלים. בשיחה בשכם נתן ערפאת לבן-עמי הבטחה ש"הכותל המערבי והרובע היהודי הם שלנו [של ישראל]". דוברים פלסטינים אחרים רמזו לנכונות להתגמש בנוגע לשכונות היהודיות במזרח העיר, אבל בעניין הפליטים הייתה נסיגה מסוימת. "אבו מאזן", סיפר בן-עמי, "שיכנע את אבו עלאא לא להיכנס כלל לדיון על מספרים אלא לדבוק בעיקרון של זכות השיבה".¹⁹

ב. **קמפ־דייוויד** – בוועידת קמפ־דייוויד העניקה ישראל מידה רבה יותר של פורמליזציה לוותרים, שהוצעו בסבבים הקודמים של המשא ומתן. היא קיבלה את העיקרון של חילופי שטחים (אף אם לא ביחס של 1:1), ובעיקר, הסכימה לוותרים מרחיקי לכת בירושלים (ביחס לעמדותיה המקוריות). הווותרים אמנם לא היו פורמליים, הם נעשו במשחקי סימולציה או הונחו כ"פיקדון" ש"נמשך חזרה" בהיעדר מענה, אך בשלב זה ידעו הישראלים והפלסטינים כאחד, שמרגע שוויתור מסוים או רעיון כלשהו הונחו על שולחן המשא ומתן, אין עוד לבטל את רישומם, אף אם "נמשכו" חזרה באורח פורמלי.

הוויתור העיקרי של ברק בקמפ־דייוויד היה בסוגיית ירושלים. לא זו בלבד שהתנתק מאחת הסיסמאות המקודשות של הפוליטיקה (והמדיניות) הישראלית ("ירושלים אחת, מאוחדת, בריבונות ישראלית"), אלא שהסכים לפשרה וחלוקה לא רק במזרח העיר אלא גם בעיר העתיקה ובהר הבית. ויתורים אלה, לצד הוויתור על נוכחות קבועה בבקעת הירדן (שנחשבה קו אדום ישראלי וירדני כאחד ואבן יסוד ביחסי ישראל-ירדן), היו צעדיו מרחיקי הלכת ביותר של אהוד ברק בוועידת קמפ־דייוויד. ברק הסכים לדון בעקרונות אלה לאחר שב־16 ביולי הבטיח ערפאת לנשיא קלינטון שהוא מוכן לוותר על שמונה עד עשרה אחוזים מהגדה המערבית ולגלות גמישות בסוגיות האחרות. ערפאת חזר בו למחרת היום והותיר את ברק חשוף ופגיע עם השאלה, אם ערפאת אמר לקלינטון את שאמר כדי להיחלץ ממצוקה טקטית, או שמא היה זה תכסיס מוצלח שנועד לגרור את ברק לפתוח את סוגיית ירושלים לדיון. להוציא אמירה זאת של ערפאת באוזניו של קלינטון, לא הציעו הפלסטינים הצעה נגדית לעמדות שישראל שמה על השולחן. וכך הסתיימה הוועידה בכישלון ובתחושה של

המשתתפים הישראלים שערפאת סירב לתביעתו של ברק לכך שכל הסדר יביא ל"סיום הסכסוך" ויכלול הצהרה פלסטינית על היעדר תביעות נוספות מצדם, תמורת הפשרה המוצעת בסוגיית ירושלים, וכן סירב לוותר על הדרישה הפלסטינית ל"זכות השיבה" על בסיס הפשרה שהוצעה בשאלת הפליטים.²⁰

ג. **משא ומתן תחת אש: ספטמבר עד דצמבר 2000** – המלחמה המוגבלת הישראלית-פלסטינית המכונה לרוב, בצורה בלתי קולעת, "האנתפאדה השנייה" או "אנתפאדת אל-אקצא", פרצה ב־28 בספטמבר 2000. הניצוץ שהצית את התבערה היה ביקורו של אריאל שרון, אז ראש האופוזיציה, בהר הבית והמהומות שפרצו בתגובה לו. כמו קריסת המשא ומתן לשלום כך גם העילה לפרוץ גל האלימות שבא אחריה היא עניין שנוי במחלוקת. עלייתו של שרון להר הבית הייתה קשורה למאבק בינו ובין בנימין נתניהו, יריבו על ראשות הליכוד, יותר מאשר במאבק בינו ובין ראש הממשלה אהוד ברק. שרון דיווח לממשלה מראש על הביקור והממשלה עידכנה את הרשות הפלסטינית. ברי כי באווירה הטעונה של אותם ימים היה זה ביקור מיותר, אך בה במידה ברור כי לא היה מקום להגיב עליו באלימות. האם, כפי שטוענים חלק ממבקריו הישראלים, תכנן ערפאת מראש את המהומות? ערפאת נערך זה מכבר לעימות אלים, מעין חזרה מורחבת אל אירועי ספטמבר 1996. אירועי "יום הנכבה" במאי 2000 נתנו אינדיקציה ברורה לפוטנציאל האלים הטמון במצב היחסים הישראליים-פלסטיניים ולמדיניותו של ערפאת לקיים איום סמלי למחצה של ייזום או גלישה לאלימות כאמצעי לחץ על ישראל. ככל הנראה לא הורה ערפאת לפתוח במהומות, אך משפרצו בחר "לרכוב על גב הנמר" ולא להרגיע את המצב. הוא ראה, ללא ספק, את היתרונות הטקטיים הגלומים בנסיבות שבהן

פרצה האלימות: היחלצות ממצוקה מדינית אחרי כישלון ועידת "קמפ־דיוויד" והטלת האשם בו; מיקוד המאבק בסוגיית הר הבית וציפייה לפיק ברכיים וויתורים ישראלים.

התפשטות המהומות לתוך ישראל גופא, ההתנגשות החריפה בין חלק משמעותי מאוכלוסייתה הערבית של ישראל ובין כוחות המשטרה והריגתם של 13 אזרחים ערבים במהלך ההתנגשויות, הוסיפו ממד מאיים, מרחיק לכת במשמעותו, להתלקחות הישראלית־פלסטינית. רק הודעתו של אהוד ברק על הקמת ועדת חקירה ממלכתית בראשות שופט הביאה להרגעת המצב. באותם ימים עשה חזבאללה ניסיון לפתוח בצפון חזית שלישית בחטיפתם של שלושת חיילי צה"ל באזור הר דוב, שתוארה לעיל. על פי הכללים שנקבעו עם נסיגת צה"ל מלבנון, ישראל הייתה אמורה להגיב על כך צבאית. ברק העדיף שלא לעשות זאת, כדי להימנע מפתחת חזית נוספת בעיצומו של המשבר. במהלך השבועות הראשונים למשבר נעשו ניסיונות מספר ליישב אותו, אם במפגשים ישירים בין אישים ישראלים ופלסטינים, ואם בשני פורומים בין־לאומיים – ב־4 באוקטובר בפריז ובשרם אל־שייח' ב־16 בו. שני המאמצים הסתיימו בכישלון, אם כי השני הוליד את "ועדת מיטשל". הוועדה, בראשות הסנטור האמריקני לשעבר ג'ורג' מיטשל, כוננה אחרי התביעה הפלסטינית להקמת ועדת חקירה בין־לאומית לבדיקת האירועים, אך במאמץ אמריקני־ישראלי היא הפכה לוועדה שעיקר תכליתה להתוות דרך להיחלץ מן המשבר.

הניסיון הזרמטי ביותר להגיע להסכם ישראל־פלסטיני להפסקת אש בסתיו 2000 היה ביקורו הלילי של שמעון פרס בעזה. ברק הסתייג תחילה מהפקדת הניסיון ליישב את הסכסוך בידיו של פרס, אך לאחר שהופעל עליו לחץ ציבורי ניכר,

הסכים למהלך חד-פעמי. קדם לכך ביקור מכין בעזה של השר אמנון ליפקין-שחק ואיש הקשר יוסי גינוסר ב־31 באוקטובר. למחרת הגיע לשם פרס ועמו מנהל לשכתו של ברק, גלעד שר, והשניים נפגשו עם ערפאת. להלכה הסתיים הביקור בשורה של הבנות שנועדו להרגיע את המצב ואף קבעו לוח זמנים למימושן. ב־2 בנובמבר טרחו הצדדים על ניסוחה של הודעה משותפת, אך במציאות האלימות לא רק שלא נפסקה, אלא אף התעצמה. בדצמבר הודיע, כאמור, אהוד ברק על התפטרותו ועל קיום בחירות לתפקיד ראש הממשלה ב־6 בפברואר 2001. ב־7 בנובמבר התקיימו בארצות-הברית הבחירות לנשיאות שנסתיימו בתוצאות מעוררות מחלוקת, שהוכרעה בבית המשפט העליון שם רק במחצית דצמבר 2000. על רקע זה התכנסה בטאבה ועידה ישראלית-פלסטינית במאמץ אחרון להגיע להסדר לפני הבחירות בישראל, שבהן, כך צפו הכול, ינצח מועמד הימין.

ד. הצעת הפשרה של הנשיא קלינטון – אחרי כישלון ועידת קמפ־דייוויד (שקלינטון האשים בו את ערפאת באופן יוצא דופן) נמשך המשא ומתן בניסיון להביא לגיבוש ופורמליזציה של ההבנות שהסתמנו בקמפ־דייוויד ולפרוץ את המבוי הסתום. על אף פרוץ האלימות ולמרות עמדה ישראלית רשמית לפיה אין נושאים ונותנים תחת אש, נמשכו הדיונים גם בשבועות הבאים. ב־23 בדצמבר, כחודש לפני סיום כהונתו, נקט הנשיא קלינטון צעד חריג נוסף, ו"הניח על השולחן" מעין הצעת גישור. קלינטון הדגיש כי אין מדובר בהצעה אמריקנית "אלא הצגה של הבנתי כיצד ניתן להגיע להסכם בתוך שבועיים ימים. רעיונות אלה יורדו מן השולחן ברגע שבו אעזוב את הבית הלבן". הרעיונות שהציג הנשיא קלינטון נגעו, על פי גרסתו של גלעד שר, לחמישה תחומים:

(1) גבולות וטרטוריה – 80 אחוז מהמתנחלים יישארו בגושי ההתנחלות שיסופחו לישראל. השטח שתספח ישראל יהיה ארבעה עד שישה אחוזים אלא אם כן יושג הסכם על החכרת שטחים נוספים על-ידי הפלסטינים לישראל. כנגד ויתור זה תעביר ישראל לפלסטינים שטח השווה לאחוז אחד עד שלושה אחוזים, ככל הנראה באזור רצועת עזה, וכן תיתן להם מעבר בטוח בשטחה.

(2) ירושלים – העיקרון המרכזי בתחום זה: אזורים ערביים יהיו בריבונות פלסטינית ואזורים יהודיים בריבונות ישראל. הוצע להחיל עיקרון זה על השכונות הערביות והיהודיות בירושלים ובכלל זה על העיר העתיקה. הרי הנשיא קלינטון קבע כבר בעבר כי לדעתו העיר העתיקה והמכלול הרחב יותר של "האגן הקדוש" צריכים להיות נתונים בסידור ריבוני מיוחד. את אזור ה"חראם אל-שריף" הציע להעמיד תחת ריבונות פלסטינית ואת "הכותל המערבי" והמתחם שהוא חלק ממנו תחת ריבונות ישראלית.

(3) ביטחון – מתוך שאיפה להשיג איזון בין צורכי הביטחון של ישראל לשאיפה הפלסטינית לריבונות מקסימלית, הוצע כי: המדינה הפלסטינית תהיה Non-militarized במובן זה, שהכוחות היחידים על אדמתה יהיו כוחות הביטחון והמשטרה הפלסטינית וכוח בין-לאומי (שיציאתו תותנה בהסכמת ישראל). צה"ל ימשיך להחזיק במאחזים צבאיים בבקעת הירדן למשך שש שנים וכן בשלוש תחנות התרעה מוקדמת בשטח הפלסטיני. מעמדה של אלה ייבחן מחדש כעבור עשר שנים. במקרה של סכנה מוחשית לביטחון הלאומי של ישראל היא תוכל לפרוס כוחות בבקעת הירדן לאחר מתן הודעה לכוח הבין-

לאומי, ויגובשו הסדרים שיאפשרו שימוש של חיל האוויר הישראלי בשמי המדינה הפלסטינית. לרשות ישראל יעמדו שלוש שנים לפינוי בסיסי צבא ואותן התנחלויות שיפוננו. (4) הפליטים – היסוד להסדר הוא שתי מדינות לשני עמים: ישראל כמולדת העם היהודי, פלסטין כמולדת העם הפלסטיני. לפיכך אין ההסדר יכול לפגוע בזוהתה היהודית של ישראל או בשיקול דעתה הריבוני ביחס להגירה אליה. עקרון "זכות השיבה" על פי רעיונות קלינטון יכובד על-ידי כך שהצדדים יכירו בזכותם של הפליטים לשוב ל"פלסטין ההיסטורית" או ל"מולדת". בפועל הציע קלינטון חמש חלופות באשר למקום המגורים הסופי של הפליטים: המדינה הפלסטינית, השטחים שיוגדרו לצורך חילופי שטחים, המדינות המארחות, מדינות שליטיות וישראל גופא. לגבי שתי הקטגוריות הראשונות לא תיקבע מגבלה מספרית.

(5) קץ הסכסוך וסופיות התביעות – הנשיא קלינטון הגדיר במפורש כי חתימת ההסכם תציין את סיום הסכסוך וכי יישומו ישים קץ לכל התביעות.

ממשלת ישראל קיימה דיון רשמי ברעיונות קלינטון והחליטה להשיב ב"כן, אבל", דהיינו היא קיבלה אותם עקרונית, אך הגישה רשימה מפורטת של הסתייגויות והצעות לשיפורים. ערפאת, מנגד, התפתל בין אי-רצונו לדחות דחייה בוטה ומפורשת את יוזמת קלינטון ובין אי-נכונותו להשיב תשובה חיובית, ולו מסויגת. זה היה, אם כן, מצב הדברים בראשית ינואר, ימים ספורים לפני תום כהונתו של הנשיא קלינטון: יחסי ישראל והפלסטינים נקלעו למצב מורכב שבו הגיע למבוי סתום המשא ומתן להסדר של קבע. הנשיא קלינטון עמד לסיים את

תפקידו (ב־20 בינואר). ממשלת ברק הייתה מפוררת ונטולת רוב פרלמנטרי ועל סף תבוסה כמעט ודאית בבחירות הצפויות ב־6 בפברואר, ובשטח נמשך המאבק האלים.

המאמצים המדיניים־דיפלומטיים שנמשכו כל אותה עת חתרו, במקביל, להביא להפסקת אש או לפחות להפסקת אלימות ולהבנה מדינית כלשהי שבלעדיה לא תיתכן, ככל הנראה, הפסקת האלימות. על רקע זה נפתחה ב־21 בינואר ועידת טאבה.²¹

ה. **ועידת טאבה** – בתוך מהלך האירועים הסבוך והנפתל של החודשים יולי 2000 עד ינואר 2001 מצטייר המפגש הישראלי־פלסטיני בטאבה כאפיזודה תמוהה ושנויה במחלוקת במיוחד. האם היה סיכוי להגיע להסכם ערב בחירות בישראל כאשר ברור היה לכול שברק עומד להפסיד בבחירות בשל כישלון המשא ומתן שלו עם הפלסטינים ובשל פרץ האלימות שליווה את הכישלון? האם יתרצה ערפאת דווקא במצב זה? ולמה ניתן לצפות כאשר לבית הלבן נכנס נשיא חדש, המדגיש את רצונו להתרחק ממורשת קלינטון בכל הנוגע לתהליך השלום הישראלי־ערבי? האם היה כאן ניסיון לקבוע עובדות עבור הממשל החדש בארצות־הברית ועבור הממשלה שתיבחר בישראל, ואם כן – מהו הסיכוי למאמץ כזה ואיזה תוקף יהיה לעובדות שייקבעו? "ספרות הזיכרונות" הישראלית מציירת תמונה עגומה של פרשת טאבה. שר החוץ שלמה בן־עמי גילה לקוראי הארץ סוד מפתיע: אהוד ברק, לדבריו, נסחט על־ידי אחד משריו: "היה שר שאיים על ברק שאם לא ילך לטאבה הוא ייצא אל הציבור ויוקיע אותו כמי שהתחמק מלעשות שלום," ואילו מנהל לשכתו של ברק קבל על החירות שנטלו לעצמם חלק מהמשתתפים הישראלים בטאבה – "בינתיים התברר כי בחדרים אחרים התרחשה סחיפה בעמדות ישראל אשר נקבעו במנדט שניתן בעל־פה לראשי המשלחת".²²

מחלוקת שוררת גם באשר למהלך הדברים בטאבה. אהוד ברק מבטל היום את חשיבות המפגש מכול וכול. על פי תיאורו של שר הושגה בטאבה התקדמות מעטה, ואילו תיאורו של יוסי ביילין אופטימי. תמונה אופטימית עולה גם מהסיכום שערך מיגל מורטינוס, שליח האיחוד האירופי לוועידה, אך הטכניקה שנקט כדי לסכם את עמדות הצדדים ואת התמונה העולה מהן אינה ברורה די צורכה. מסיבות פוליטיות בחרו גם הישראלים וגם הפלסטינים לסיים את מפגש טאבה בהודעה אופטימית במיוחד: "שיחות טאבה תוארו כ'חסרות תקדים מבחינת האווירה החיובית' אך בהתחשב בנסיבות ובאילוץ הזמן, בלתי אפשרי היה להגיע להבנות בכל הנושאים, חרף ההתקדמות המהותית שהושגה בכל אחד מהנושאים שנידונו. הצדדים מצהירים כי הם מעולם לא היו קרובים יותר להשגת הסכם".²³

נוסח זה הוסכם על-ידי שני הצדדים בניסיון חסר תוחלת לצייד את אהוד ברק בנכס כלשהו לקראת הבחירות. אך בוויכוח הפנים-ישראלי על כישלון המשא ומתן הישראלי-פלסטיני נמצאו גם מי שטענו כי בחודשים שאחרי כישלון ועידת קמפ-דייוויד, ובייחוד בטאבה, נסגרו פערים ואילו רק עמדו לרשות הנושאים והנותנים עוד כמה ימים, "כי אז" ... כך אמר יוסי ביילין בריאיון עיתונאי.²⁴

מכל מקום, גם אם ביקשו אבו עלאא וחבריו לנסוך אופטימיות ולסייע לאהוד ברק, יאסר ערפאת בחר במגמה הפוכה ועשה זאת בדרמטיות ובאפקטיביות: הוא הופיע לצדו של שמעון פרס בפורום הכלכלי העולמי בדאבוס, ולנוכח מצלמות הטלוויזיה שפך אש וגופרית על אהוד ברק ועל מדיניותה של ישראל ובכך הנחית מכת מוות על הניסיון לחלץ הישג כלשהו או קרן של תקווה מתוך ההריסות של המשא ומתן והמאבק בין ישראל

לפלסטינים. השתלשלות האירועים שתוארה לעיל הפכה מיד לאחר כישלון ועידת קמפ־דייוויד לשנויה במחלוקת. את שפע הגרסאות וההסברים לקריסת תהליך השלום הישראלי־פלסטיני ולפרץ האלימות שבא אחריה ניתן לחלק לארבע קטגוריות עיקריות:

הגרסה האורתודוקסית – גרסה זאת ראויה לכינוי זה, הן משום שמקורה בהסברים שנתנו הנשיא קלינטון וראש הממשלה ברק לכישלון ועידת קמפ־דייוויד והן בשל הדומיננטיות שלה. מיד עם כישלון ועידת קמפ־דייוויד חרג הנשיא קלינטון מן המסורת הדיפלומטית האמריקנית ותלה, כאמור, את האשם בכישלון בסרבנותו של יאסר ערפאת, מולה העמיד את תעוזתו של ברק ואת נכונותו לחצות את קווי האדומים של ישראל למען השגת הסדר. מאוחר יותר חדל קלינטון להתבטא בפומבי ברוח זאת, אם משום שספג ביקורת על דחיקתו של ערפאת לפינה, שכדי להיחלץ ממנה נאלץ האחרון לאמץ את האלימות של סוף ספטמבר, ואם משום שרצה לשמר את מעמדו כפטרון של תהליך השלום בעל יכולת הידברות עם שני הצדדים; אך בפורומים סגורים המשיך קלינטון למתוח ביקורת חריפה על המנהיג הפלסטיני. כך, ביוני 2001, במסיבה שנערכה בדירתו של שגרירו לשעבר לאו"ם, ריצ'רד הולברוק, דיבר הנשיא לשעבר במשך כשעה, ובצורה חופשית, על כישלון מאמץ התיווך שלו. הוא סיפר לנוכחים, כך דיווח השבועון ניוזוויק, כי בשיחת פרידה טלפונית עם ערפאת, שלושה ימים לפני עזיבתו את הבית הלבן, אמר לו כי הוא [ערפאת] הפך אותו ל"כישלון קולוסלי" וכי בכך שדחה את הצעת השלום הטובה ביותר שאותה יכול לקבל מראש ממשלה ישראלי, הוא הבטיח את בחירתו של שרון. לפי עדות הנוכחים תיאר קלינטון את ערפאת כ"מנהיג מזדקן

הנהנה מעצם תחושת הקורבן שלו ואינו מסוגל להגיע להסכם שלום סופי". עוד סיפר קלינטון ששיחות קמפ־דייוויד נכשלו בשל סוגיית "זכות השיבה" ולא בגלל המחלוקת על ירושלים, שלגביה הושגה מידה רבה של התקדמות.²⁵

ברק, לעומת זאת, החריף את התבטאויותיו ככל שחלף הזמן. ברק טען אמנם, למן ההתחלה, שערפאת הכשיל את המשא ומתן והצדיק את נכונותו שלו לוותרים בכך ש"קרע את המסווה" מעל פני ערפאת, אך עד לבחירות של פברואר 2001 עדיין המשיך לשאת ולתת עם ערפאת, ובבחירות הציג קו הדוגל בהסדר מול הקו שייצג אריאל שרון. רק מאוחר יותר קבע ברק קטגורית כי ערפאת אינו יכול להיות "פרטנר לשלום" וכי על ישראל להסיק את המסקנה ולהיפרד מהפלסטינים "חד־צדדית". העיתונאי רן אדליסט, בספרו **אהוד ברק ומלחמתו בשדים**, שהרבה מהכתוב בו שאוב בעליל משיחות עם אהוד ברק, מסביר, כי ברק גרס שחובתו להעמיד למבחן את השאלה אם מוכנים הפלסטינים בהנהגת ערפאת להסכם קבע שיתנער מ"זכות השיבה" ויכלול מחויבות מפורשת ל"קץ הסכסוך". מסקנתו מהמשא ומתן בקמפ־דייוויד הייתה ברורה: ערפאת אינו רוצה בהסכם כזה ולא בא לקמפ־דייוויד כדי להגיע אליו.²⁶ כאשר פרסם את האוטוביוגרפיה שלו ב־2018, השיב אהוד ברק לביקורת הרוויזיוניסטית על התנהלותו. הוא בחר להתמקד במאמר שכתבה דבורה סונטאג בניו יורק טיימס: "מצאתי בו תערובת בלתי ממוקדת של דעות שנאספו מקובץ של אמריקנים, אירופאים, ישראלים ופלסטינאים, כולל ערפאת עצמו, המגיע למסקנה הכוללת שקלינטון ואני לא הצענו הצעה נדיבה כפי שהיה מקובל לחשוב ושהיה זה בלתי הוגן בצורה כלשהי להציע שהפלסטינאים נושאים באשמה על דחייתה.

היו גם כמה מאמרים אחרים ופרסומים שונים שנכתבו באותה רוח. לא ראיתי תועלת באותו זמן להעמיד את הדברים על אשורם אבל התוכן של המאמר בנוי יורק טיימס הטריד אותי. הייתה כאן שגיאה עובדתית פשוטה חשובה. כשהיא מצטטת את ערפאת עצמו כתבה סונטאג שבמהלך השיחות שהתנהלו במרפסת בביתנו בכוכב יאיר, זמן קצר לפני פרוץ האנתפאדה החדשה, הוא ביקש ממני לחסום את תוכניותיו של אריאל שרון לעלות להר הבית. לאמיתו של דבר, ערפאת לא העלה את הנושא הזה כלל ועיקר. הוא ידע, ככל הנראה, שקיימנו קשר בעניין זה עם ראש הביטחון שלו בגדה המערבית במאמץ למנוע את הביקור מלהפוך לגורם או לפחות לתירוץ לאלימות. אבל ההיסטוריה הרוויזיוניסטית ביחס למאמצי השלום שלנו הותירה את קלינטון לא רק מתוסכל אלא נבוך. על מה לכל הרוחות דיברו האנשים האלה, הוא שאל אותי. מדוע הם בלבלו בין היער לבין העצים? 'הסיפור האמיתי של קמפ דייוויד', הוא אמר, 'היה שבפעם הראשונה בתולדות הקונפליקט אתה ואני, ראש ממשלת ישראל ונשיא ארצות-הברית, הנחנו על השולחן הצעה המבוססת על החלטות 242 ו-338, קרובה מאוד לדרישות הפלסטיניות. וערפאת סירב לקבל אותה כבסיס למשא ומתן, יצא מהחדר ואפילו פנה לטרור. כל השאר', אמר הנשיא קלינטון, 'היה רכילות'".²⁷

גרסה דומה (אך לא במסקנותיה) הציג שלמה בן-עמי, מי שניהל עבור ברק את המשא ומתן עם הפלסטינים בחודשים שקדמו לוועידת קמפ־דייוויד ומונה על ידו בקיץ 2000 לשר החוץ בפועל. באותו ריאיון רהוט וחושפני לעיתונאי ארי שביט, שהתפרסם בספטמבר 2001 (ראו הערה 18), הצטרף בן-עמי לטוענים כי ערפאת לא חתם על הסכמי אוסלו ווושנינגטון בידיים

נקיות: "מסתבר שאוסלו הייתה עבור ערפאת איזו הסוואת ענק, שמאחוריה הוא הפעיל ומפעיל לחץ מדיני וטרור במינונים שונים כדי לערער את עצם הרעיון של שתי מדינות לשני עמים".

ועידת קמפ־דייוויד ותהליך המשא ומתן כולו נידונו אליבא דבן־עמי לכישלון בגלל ערפאת: "בסופו של דבר קמפ־דייוויד נכשלה משום שערפאת סירב לתת הצעות משלו ומשום שלא הצליח להקרין לנו שבאיזשהו מקום יש לתביעות שלו סוף. אחד הדברים החשובים שעשינו בקמפ־דייוויד הוא להגדיר את האינטרסים החיוניים שלנו באופן הגרעיני ביותר. לצאת מהשיח השקרי של הפוליטיקה הישראלית ולהגדיר לעצמנו מה חיוני לנו באמת. לכן לא ציפינו לפגוש את הפלסטינים בחצי הדרך. גם לא בשני שלישים של הדרך, אבל ציפינו לפגוש אותם במקום כלשהו... ברק הוא אדם קרטזיאני, רציונלי ומה שהתברר בקמפ־דייוויד הוא שערפאת הוא אדם מיתולוגי. אני היום בדעה ששום מנהיג ישראלי רציונלי לא היה מצליח להגיע עם ערפאת להסדר במפגש כזה. ערפאת הוא לא מנהיג ארצי, הוא אדם דתי. בקמפ־דייוויד היה ברור שהוא לא מחפש פתרונות מעשיים אלא ממוקד בנושאים המיתולוגיים: זכות השיבה, ירושלים, הר הבית. הוא מרחף בגבהים של האתוס האסלאמי, אתוס הפליטות והאתוס הפלסטיני... גרסה דומה הציג דניס רוס, מתאם תהליך השלום במחלקת המדינה של ארצות־הברית, עם כינון ממשל בוש, לשבועון של ניו יורק טיימס מיד לאחר פרישתו מתפקידו.

"בשורה התחתונה", מסכם מראיינו, העיתונאי קלייד הברמן – חש רוס כי המשא ומתן (הישראלי־פלסטיני) נכשל בראש ובראשונה משום שהוא נתקל בקיר אבן, הלוא הוא יאסר ערפאת. ברק היה מוכן לוותר על הרבה, כולל, פחות או יותר, הגדה המערבית כולה והריבונות על

הר הבית, קודש הקודשים היהודי בירושלים. הוא היה מוכן לויתורים כה גדולים עד שהדבר עלה לו באובדן תפקידו בפברואר. כמה ממלאי תפקידים בכירים בין הפלסטינים הכירו בכך שנקרתה להם הזדמנות לזכות במדינה פלסטינית. "אחד הנושאים והנותנים הפלסטינים אמר לי", סיפר רוס, "אם איננו יכולים להגיע להסכם בתנאים אלה צריך לפטר אותנו". רוס מאמין כי 'בסתר לבו' רוצה ערפאת בשלום, אך "הגעתי למסקנה שאין הוא מסוגל לשאת ולתת על קץ הסכסוך, משום שאין הוא מסוגל לבצע את מה שנדרש ממנו, הוא פשוט לא מסוגל לצעוד את הצעד הנוסף.²⁸

כמה חודשים אחר כך, בריאיון עיתונאי אחר, הרחיב רוס את היריעה והסביר מדוע, לדעתו, השיב ערפאת בשלילה לא רק להצעותיו של ברק בקמפ־דייוויד אלא גם להצעת הפשרה של קלינטון בחודש דצמבר:

הייתה לו, בכנות, הזדמנות חסרת תקדים, בהתחשב ברעיונות שהנשיא קלינטון הניח על השולחן. נקרה לפניו רגע היסטורי והוא לא הצליח לאחוז בו ואני חושב, שחבל מאוד וטרגי מאוד עבור שני הצדדים שכך היה. אף על פי שהייתה לו אפשרות לזכות במהות הצרכים הפוליטיים בכל נושא – גבולות, ירושלים, סידורי ביטחון ואפילו פליטים – לא היה ביכולתו לשכוח זאת. נכון שהוא עצמו נדרש לקבל כמה הכרעות קשות. היה על ערפאת לוותר על אחת מאמונות היסוד של תנועתו על זכות השיבה לישראל. לא זכות השיבה למדינתו שלו, אלא זכות השיבה לישראל. הרי ב־1988 הוא אימץ את נוסחת הפתרון על בסיס שתי מדינות. לאורך תהליך אוסלו הוא הדגיש את

מחויבותו לפתרון של שתי מדינות. הרעיון של פתרון של שתי מדינות וזכות השיבה, לא למדינה שלך אלא לישראל, סותרים זה את זה. הייתה ממשלה ישראלית המוכנה למתוח את עמדותיה עד לקו שקודם לא נראה לאיש כאפשרי ונראה לרבים כלא נבון אך הם היו מוכנים לחיות איתו. היה נשיא אמריקני המוכן להשקיע את יוקרתה של ארצות-הברית ומוכן לשים את רעיונותיו על השולחן באופן שאף נשיא אמריקני אחר לא ינהג כמוהו. הוא גם הבהיר שרעיונות אלה "יימשכו חזרה", אם לא יתקבלו, לכן אינני חושב שניתן לשחזר את הנסיבות הללו בקלות.²⁹

בקיץ 2001, אחרי פרסום גרסתם הרוויזיוניסטית של מאלי ואגא, יצא רוס בראש מתקפת-הנגד. במכתב לעורך ניו יורק רוויו אוף בוקס כתב רוס כי "נחרד" מגרסתם של מאלי ואגא, ובייחוד מההתעלמות הבוטה מ"שגיאות של היושב ראש ערפאת". "הרושם הנותר הוא שרק ברק לא מילא התחייבות. אך הדבר בלתי נכון ובלתי הוגן כאחד בהתחשב ברקורד הדל של ערפאת בקיום הסכמים. יתרה מזאת, בניסיונם להוכיח, שהמציאות הייתה מורכבת יותר מאשר הצעה ישראלית ודחייה פלסטינית, הם משווים טעויות טקטיות לשגיאות אסטרטגיות: "קלינטון וברק עשו טעויות", כותב רוס, "אך האם ראש הממשלה ברק והנשיא קלינטון אחראים לכישלון להגיע להסכם? בהחלט לא".

בעוד ברק וקלינטון התעלו לגודל הרגע ונטלו סיכונים, הוא קובע, הרי למרבה הצער אי אפשר לומר זאת על ערפאת. את התנהגותו בקמפ־דייוויד ולאחר מכן אי אפשר להסביר רק בחשדנות ובחשש ממלכודות. רוס טוען נגד ערפאת כי הוא סירב להכין את פסגת קמפ־דייוויד, נמנע מליזום או אף להגיב במהלך

הוועידה, נמנע מלרסן את החברים במשלחת הפלסטינית שתקפו את עמיתיהם הפרגמטיים ואף המציא מיתוסים חדשים כמו הטענה שבית המקדש לא ניצב בירושלים אלא בשכם.

בסוף ספטמבר טען רוס, ערב הגשת רעיונות פשרה אמריקניים, נמנע ערפאת מכל ניסיון לרסן את האלימות. רוס אינו מאשים את ערפאת בהצתת האלימות אלא במחדל של מניעתה אף על פי שידע כי היא עומדת לפרוץ, ובסיכום: "אינני מאמין שהיושב ראש ערפאת מתנגד עקרונית לשלום. כמו כן אינני גורס שהנושאים והנותנים הפלסטינים לא עשו ויתורים. אך בשום נקודת זמן במהלך קמפ־דייוויד או בששת החודשים שלאחריו לא הפגין היושב ראש יכולת כלשהי להגיע להסכם קבע. אני פשוט לא מאמין שהוא מסוגל להגיע להסכם על מצב הקבע משום שדבר זה תובע הגדרה עצמית מחדשת וויתור על מיתוסים".³⁰

במרס 2003 הצטרף הנסיך בנדר בן סולטאן, שגרירה הוותיק של ערב הסעודית בווינגטון, לרשימת מטילי האשם ביאסר ערפאת. בנדר התראיין לכתבת פרופיל שהתפרסמה בשבועון ניו יורקר ב־23 במרס 2003 ובאותו ריאיון סיפר לעיתונאית אלבה וולש כיצד גייס אותו הנשיא קלינטון, בדצמבר 2000, לניסיון להביא את ערפאת לקבל את הצעת הגישור שלו. הוא תיאר בפרוטרוט את פגישותיו עם ערפאת בינואר 2001, שבמהלכן אמר לו "אני מקווה, אדוני, שתזכור מה אמרתי לך. אם נחמיץ את ההזדמנות הזאת, זאת לא תהיה טרגדיה, זה יהיה פשע". את הפרשה כולה סיכם בנדר במילים הבאות:

קלינטון... אכן השקיע את מרב מאמציו. עמדתו של ברק הייתה כל כך מתקדמת, שהיא הייתה שווה לזאת של ראש הממשלה רבין... זה שערפאת לא קיבל את ההצעה שבר את לבי.

הגרסה הרוויזיוניסטית – פוסלת מעיקרה את "האורתודוקסיה" שהוצגה לעיל, מטילה את האשם העיקרי לכישלון המשא ומתן על ישראל ומדיניותה, מותחת ביקורת על ניהול המשא ומתן על-ידי ארצות-הברית, ומציגה את עמדת הצד הפלסטיני באור חיובי יותר. בגרסה זאת מחזיקים הפלסטינים עצמם וחלק מן השמאל הישראלי, אך ביטויה העיקרי מצוי במאמר שכתב צמד מחברים: רוברט מאלי, איש "הדסק" המזרח תיכוני בבית הלבן של קלינטון, והאינטלקטואל הלבנוני חוסיין אגא, שסייע בזמנו לאבו מאזן במשא ומתן עם יוסי ביילין. השניים פירסמו באוגוסט 2001 בניו יורק רוויזיון אוף בוקס מאמר שכותרתו "קמפ־דיוויד: טרגדיית הטעויות" ואת עיקריו של מאמר זה הקדימו ופירסמו בגרסה מקוצרת, בוטה יותר, בניו יורק טיימס.³¹

מאלי ואגא פותחים בהצהרת כוונות. מטרתם לקעקע את הגרסה לפיה בקמפ־דיוויד הציע ברק "הצעה חסרת תקדים" בעוד שתגובתו של ערפאת הייתה "לא בלתי מתפשר", כלומר, ישראל הציעה "הצעה היסטורית, נדיבה" שהפלסטינים דחו. "בקיצור, הכישלון להגיע להסכם מיוחס ללא הסתייגות ראויה לציון ליאסר ערפאת". לדידם של השניים מדובר באורתודוקסיה "מסוכנת" בשל ההשלכות שיש לה והמסקנות הנגזרות ממנה שאין פרטנר לשלום וכי אי אפשר להביא את הסכסוך עם ערפאת לכלל סיום. כדי למוטט גרסה זאת פותחים מאלי ואגא באפולוגטיקה בשמו של ערפאת, ואת עיקר מאמרם הם מקדישים לביקורת על מדיניותו של ברק ועל התנהלותו, וכן ליחסו של קלינטון לשני הצדדים, שביניהם היה אמור לתווך ולפשר. ובתשובה לטענה שגם אם אהוד ברק לא הגיש בקמפ־דיוויד הצעה ברורה לפלסטינים, עדיין עובדה היא שערפאת דחה את הצעת הפשרה ("הפרמטרים") שהנשיא קלינטון הניח לפני הצדדים ב־23 בדצמבר. לעניין זה משיבים מאלי ואגא כי: "שלא

כמו בקמפ־דייוויד, כפי שניתן לראות הן על פי זמן התגובה שלו ועל פי הערפול של תשובותיו, חשב ערפאת והתלבט קשה בטרם הגיב [על הצעותיו של קלינטון]. אך בסופו של דבר, רבים מן המאפיינים, שהפריעו לו ביולי, שבו והציקו לו בדצמבר. כמו בקמפ־דייוויד, קלינטון לא הציג את התנאים כעסקה סופית אלא כ'פרמטרים' שבמסגרתם יתנהל משא ומתן סופי ומואץ. כמו בקמפ־דייוויד ערפאת חש לחוץ כאשר קלינטון וברק כאחד הודיעו שהרעיונות יימשכו בחזרה, 'יעזבו עם הנשיא', אלא אם כן יקבלו אותם שני הצדדים. כאשר לנשיאותו של קלינטון נותרו עוד שלושים ימים ולכהונתו של ברק לא הרבה יותר, הסיכוי להגיע להסכם היה קלוש ביותר. אם לא ניתן להגיע להסכם כלשהו, חששו הפלסטינים שהם יוותרו על עקרונות שהיו מפורטים דיים כדי להחליש את ההחלטות הבין־לאומיות [החלטות האו"ם] ועדיין מעורפלים מכדי להוות הסכם".

הקטע המאלף ביותר במאמרם של מאלי ואגא הוא זה המנסה להסביר את הפסיביות הפלסטינית בקמפ־דייוויד ואת הסירוב להציע לאורך כל תהליך המשא ומתן הצעות־נגד: "עם כל הדיבורים על שלום והתפייסות הרי רוב הפלסטינים היו מוכנים להשלים עם פתרון של שתי מדינות אך לא לאמץ אותו; הם היו מוכנים לקבל את קיומה של ישראל, אך לא את הצידוק המוסרי שלה. המלחמה על פלסטין כולה הסתיימה משום שהיא נגמרה במפלה. אוסלו, לדידם, לא היה משא ומתן על שלום אלא על תנאים של כניעה. מנקודת מוצא זאת אוסלו עצמה היא הפשרה ההיסטורית, הסכם למסור 78% משטחה של ארץ ישראל המנדטורית לישראל". לאסכולה הרוויזיוניסטית יש כאמור גם גרסאות ישראליות שיש להן שני מקורות: גורמים בשמאל הישראלי המטילים על ישראל את האחריות העיקרית לכישלון המשא ומתן ועל מדיניותן של ממשלות ישראל את האחריות

לפרץ האלימות; ולצד "מחוללי אוסלו" המבקרים את ברק, ובנימה שונה, על דרך ניהולו את המשא ומתן. אלה האחרונים מתמודדים, מטבע הדברים, עם הטענה שאירועי 2000-2001 חשפו כשלים עמוקים בהסכמי אוסלו וגורסים כי הכישלון נבע בראש ובראשונה ממדיניותו של אהוד ברק, מסגנונו ומהחלטותיו, וכן מההשפעה המצטברת של המדיניות הישראלית כלפי הרשות הפלסטינית מאז אמצע שנות ה-90. שתי הדמויות הבכירות המזוהות עם הסכם אוסלו תרמו תרומה חלקית בלבד לאסכולה זאת. שמעון פרס לא הסתיר את ביקורתו על אהוד ברק ועל מדיניותו, אך נמנע ממתחת ביקורת מקיפה ובכל מקרה לא נתן לה ביטוי בכתב. יוסי ביילין מציע בספרו **מדריך ליונה פצועה** הסבר מורכב בהרבה לכישלונה של המדיניות שהיה שותף נכבד לה, לפחות בחלק מן הדרך.³²

אורי סביר נתן ביטוי לביקורתו החריפה על אהוד ברק בעיקר בריאיון עיתונאי. את הביטוי המקיף ביותר לאסכולה הרוויזיוניסטית הישראלית ניתן למצוא במאמרו של רון פונדק בכתב העת הבריטי *Survival* בכותרת "מאוסלו לטאבה – מה השתבש"? לצדו של יאיר הירשפלד ובהנחייתו של יוסי ביילין ניהל רון פונדק את השלב המוקדם של המשא ומתן באוסלו. הוא עבד תקופה קצרה בקרן ECF³³ בחסותו של ביילין וב-2001 מונה למנהל "מרכז פרס לשלום", שנשיאו הוא אורי סביר. במאמרו קובע פונדק כי "הייתה, לאמיתו של דבר, הזדמנות לכונן שלום, אך היא הוחמצה בשל חישובים מוטעים וניהול לקוי של התהליך כולו". כתוצאה ממדיניות שניהלו נתניהו וברק הגיעו הציבור והרחוב הפלסטיני – המשתקפים בארגון הפת"ח – למסקנה, "שישראל לא רצתה לאמיתו של דבר לסיים את הכיבוש ולהעניק לעם הפלסטיני את זכויותיו הלגיטימיות".³⁴ אליבא דפונדק, עם פקיעתו של הסכם הביניים במאי 1999 החל

השעון לתקתק לקראת פיצוץ. הדרך היחידה למנוע פיצוץ היא לבצע את ההסכמים שנחתמו עם הפלסטינים במהירות וברצינות, ולהתחיל מיד במשא ומתן אינטנסיבי על הסדר קבע. ואולם "ראש הממשלה אהוד ברק לא הבין זאת. שגיאתו הייתה כפולה. הוא החליט שלא לבצע את הפעימה השלישית, שייצגה את היסוד החשוב ביותר בהסכם הביניים; ואף שהוא החל במשא ומתן על הסדר קבע ברצינות ובכנות, הוא עשה זאת על בסיס הנחות בסיסיות שגויות ובאורח חובבני, ובכך הביא לכישלונו".

פונדק מסכים כי "ההנהגה הפלסטינית שותפה לחלק ניכר מן האשמה למשבר", אך בדומה למאלי ואגא הוא טוען כי "סיפורה של פסגת קמפ־דייוויד של שנת 2000, כפי שסופר תכופות בישראל ובארצות־הברית, בדבר הצעה ישראלית כמעט מושלמת שאותה נמנע המנהיג הפלסטיני מלקבל ולנצל בשל חוסר אומץ, הוא סיפור פשוט מדי ומטעה. מעל לכול זהו סיפור הנוטה להסתיר את הקשיים והתסכולים הלא הכרחיים והבלתי נסבלים של הצד הפלסטיני, אשר לעיתים קרובות מדי נגרמו בגלל מדיניות ישראלית לקויה. הישראלים חייבים להבין שגיאות אלה ואת נקודת המבט הפלסטינית כדי שניתן יהיה לחדש את החתירה לשלום".

בפסקת הסיכום שלו מותח פונדק ביקורת גם על הפלסטינים. אך מסקנתו נחרצת: "היישום חסר הכנות והבלתי שלם בזמן ממשל נתניהו והניהול הלקוי של המשא ומתן על הסדרי הקבע תחת ברק היו שני המכשולים העיקריים בפני השגת הסכם".

ביקורת חריפה על אהוד ברק היא המכנה המשותף בין גרסתו של פונדק לזו של אורי סביר. סביר לא כתב ספר (נוסף) וגם לא פירסם מאמר מקיף אלא הסתפק, כאמור, בריאיון עם עיתונאי מקורב,³⁵ שבו תקף את ברק וכן שותפים לשעבר כיוסי ביילין, אשר בהבדל ממנו מצאו מקום (ולו חלקי ושולי) בצוותו של

ברק. לדידו של סביר, לא הסכם אוסלו הוא שנכשל אלא שלושה ראשי ממשלה (נתניהו, ברק ושרון) שפעלו נגדו. נתניהו פעל נגד אוסלו בגלוי:

אחר כך הגיע מישהו שאמור היה לייצג את אוסלו, אהוד ברק, אבל הוא התנגד להסכם, דיבר נגד ההסכם, פעל נגדו, ביזבז שנה על המסלול הסורי וכשהגיע סוף-סוף לעניין, סירב לנהל משא ומתן עם הפלסטינים. ברק ניהל את המשא ומתן עם האמריקנים. ברק נהג בהתנשאות, איש לא היה סובל התנהגות כזו. באשר לקמפ־דייוויד, היה כאן מסע דיסאינפורמציה אדיר, אבל בכל זאת היום פורץ הסיפור האמיתי מכל עבר – שורש הבעיה זה הניסיון שלנו לחנך אותם [הפלסטינים] כל הזמן. יצאנו מעזה, יצאנו מהגדה, לא יצאנו מהכיבוש ומירב החברה הפלסטינית מוכנה תמורת חירות ועצמאות אמיתית לוותר על מירב זכות השיבה.

האסכולה הדטרמיניסטית – לאסכולה זאת שייכים בראש ובראשונה מבקריו (בדרך כלל מימין) של תהליך אוסלו. מטבע הדברים, מי שגרס כבר ב־1993 כי מדובר בהסכם פגום ושגוי וכי אש"ף אינו שותף ראוי ומתאים להסדר עם ישראל, היה יכול לטעון ב־2001, שקריסת התהליך הייתה צפויה מראש, בלתי נמנעת. כך התבטא נורמן פודהורץ, מדובריו הרהוטים ביותר של הימין היהודי בארצות־הברית, במאמר חריף בכותרת "אוסלו: מחרחרי השלום חוזרים", שפירסם בגליון אוקטובר 2001 של כתב העת **קומנטרי**. פודהורץ קובע כי "המסקנה הבלתי נמנעת שאליה הגיעו ישראלים רבים (ושמא רוב הישראלים)? הייתה שוועידת קמפ־דייוויד והאלימות שפרצה אחריה חשפו את הכוזב של שאיפתו המוצהרת של ערפאת לדו־קיום בין ישראל ובין

מדינה פלסטינית חדשה. לא הייתה לו (בשנת) 2000 ולא הייתה לו קודם כל כוונה לכונן שלום עם ישראל.

מה שרצה לא היה שונה ממאווייהם של יריביו או אויביו לכאורה מבין הפונדמנטליסטים האסלאמיים של חמאס, הג'האד האסלאמי וחזבאללה: למחוק את המדינה היהודית מן המפה. כניסתו לתהליך השלום לא הייתה אלא שינוי טקטי במסגרת האסטרטגיה הכוללת של הריסת ישראל". לצד ניתוח מפורט של מהלכי הפלסטינים בוועידת קמפ־דייוויד והשיחות שנמשכו עד לוועידת טאבה, מצטט פודהורץ, מתוך ריאיון שהעניק פייצל אל־חסייני לפני מותו לעיתון מצרי, ובו התייחס להסכמי אוסלו כאל "סוס טרויאני" וקבע כי זה לא היה אלא מהלך זמני, צעד לקראת מטרה גדולה יותר – "שחרור פלסטין כולה, מן הנהר ועד לים. פלסטין כולה היא אדמה ערבית. ארצה של האומה הערבית, אדמה שאיש אינו יכול לקנות או למכור".

בצורה מעודנת יותר גרס גם חלק מן הממסד הביטחוני וקהיליית המודיעין הישראלית, כי ערפאת לא ויתר ב־1993 על הסירוב הבסיסי והשיטתי לחצות את "הקווים האדומים" שהציב לעצמו. לשיטתם של בעלי גרסה זאת חתם ערפאת על הסכם אוסלו משום שבהיותו הסכם ביניים נחסך ממנו הצורך לחצות "קווים אדומים" וכך היה יכול לחתום גם על הסכם אוסלו ב' בספטמבר 1995 ועל הסכם ויי באוקטובר 1998. אולם משהגיעו הדברים למשא ומתן על הסדר הקבע, שוב לא היה יכול להימלט מן הדילמה ומאחר שלא היה בכוונתו או ביכולתו של ערפאת לוותר על עקרונותיו, נועד המשא ומתן מראש לכישלון. ניתוח זה אינו שונה ממסקנות שאליהן הגיעו בן־עמי ורוס, אך הוא הוצג מוקדם הרבה יותר. גרסה זאת, כך אנו למדים מספרו של גלעד שר, כונתה בתוך הממשל הישראלי "קונספציית אמ"ן".

הדובר העיקרי, השיטתי והרהוט ביותר של גישה זאת היה האלוף (מיל.) עמוס גלעד, שמאז חתימת הסכמי אוסלו חזר וטען שערפאת לא ויתר על ארבעת עקרונות היסוד שלו: מדינה פלסטינית בגבולות 4 ביוני 1967, בירה בירושלים, שליטה וריבונות בהר הבית ומימוש "זכות השיבה". כל עוד מדובר בהסכמי ביניים, גורס גלעד, היה ערפאת מוכן לגלות גמישות ולחתום, אך כאשר יגיע רגע האמת של משא ומתן על הסדרי קבע, צפויים מבוי סתום ומשבר, אלא אם כן תסכים ישראל לקבל את עמדתו.³⁶

גלעד גם אמר חוזר ואמור כי מתוך ציפייה להתנגשות אפשרית באותו "רגע של אמת", מכין ערפאת את הכלים להתמודדות הצפויה עם ישראל. עמדות דומות לאלה של גלעד ניתן למצוא גם בהתבטאויותיהם של עמיתיו הבכירים ממנו, הרמטכ"לים שאול מופז ומשה יעלון. ברוח דומה פירסם בשנת 2002 העיתונאי רונן ברגמן את הספר והרשות נתונה. בספר מופיע מספר רב של מסמכים פלסטיניים, חלקם מסמכי שלל ממפקדתו של יאסר ערפאת ב"מוקאטעה", כדי להוכיח את הטענה, שהייתה זאת טעות בסיסית לבנות את מדיניותה של ישראל כלפי הפלסטינים על שיתוף פעולה עם רשות שהייתה מושחתת מיסודה ועם מנהיג שלא התכוון באמת ובתמים להגיע להסדר עם ישראל.

אלמנט דטרמיניסטי ניתן למצוא גם בניתוח המרשים שמציע הנרי קיסינג'ר בספרו **האם זקוקה ארצות-הברית למדיניות חוץ**.³⁷ קיסינג'ר אומר כי "בסכסוך המוגדר במונחים כאלה ניתן רק לעיתים נדירות להגיע לפשרה – לפחות לא במסגרת הזמן המוגבלת של שנת בחירות בארצות-הברית; לאמיתו של דבר מסתיים סכסוך כזה בשל תשישות, פיזית או פסיכולוגית. אין סיכוי רב ליישב אותו בצורה סופית על-ידי הסכם (גם אם הסכם כזה נחתם). הגישה הריאליסטית ביותר היא זו החותרת להגדרה

של דו-קיום. כל ניסיון להרחיק לכת מעבר לכך הוא הזמנה לאלימות כפי שאירע אחרי פסגת קמפ־דייוויד ביולי 2000".

בהמשך מפרט קיסינג'ר וקובע כי: המכשול העיקרי בפני מיצויה של דיפלומטיית השלום הישראלית-ערבית נעוץ באופן השונה שתופסים אותה הצדדים. מנהיגים ישראלים ואמריקנים מגדירים שלום כנורמליות השמה קץ לתביעות ומעצבת מצב חוקי קבוע; במילים אחרות, הם מיישמים בתפיסתם את מושגי הדמוקרטיה הליברלית של המאה העשרים; אך הערבים בכלל, והפלסטינים בפרט, רואים את עצם קיומה של ישראל כפלישה לאדמה ערבית "קדושה". הם עשויים להסכים לפשרה טריטוריאלית בהיעדר אלטרנטיבה טובה יותר, אך הם יתייחסו אליה באותו אופן שבו קיבלה צרפת את סיפוח אלזס-לורין על-ידי גרמניה ב-1870, כלומר ככורח השעה המלווה בהחלטה נחושה להמתין להזדמנות שבה אפשר יהיה להשיב את אשר אבד. [למען ההגינות יש לומר שרטוריקה של קדושה הייתה גם חלק מן השיח הישראלי – למשל ביחס לאי-חלוקת ירושלים].

לאחר שהוא מנתח את התפתחות תהליך השלום הישראלי-ערבי מראשיתו, כותב קיסינג'ר כי:

כאשר הגיע המשא ומתן הישראלי-ערבי לסוגיית ארץ ישראל התגלו הבדלי התפיסות ביחס לשלום כמכשול בלתי עביר כמעט. במשא ומתן עם הפלסטינים הפכה תפיסת השלום הישראלית למעין חזיון תעתועים הנמוג והולך ככל שמנסים להתקרב אליו, או ככל שמבקשים להגיע אליו ביתר שקיקה. אחרי שאהוד ברק הציע ויתורים שלא עלו על דעתו של איזשהו ראש ממשלה ישראלי קודם, לא היה יכול ערפאת לקבל את ההצעה הישראלית בלא שמחנהו שלו יתלקח. מכשול נוסף היה הדרישה הישראלית שאחרי שיקבלו את השטח המוצע

להם יימנעו הפלסטינים מכל דרישה נוספת. ככל שהדבר עשוי להישמע סביר באוזני האמריקנים והישראלים, ערפאת נרתע לנוכח הסופיות הגלומה בו.

לתשתית פסימית זאת מוסיף קיסינג'ר ניתוח ביקורתי של מדיניותם של ברק וקלינטון בשנה שקדמה לקמפ־דייוויד, במהלך הוועידה ואחריה. את יחסי נשיא ארצות־הברית וראש ממשלת ישראל הוא מכנה "קשר פסיכולוגי סימביוטי", כאשר קלינטון מפעיל לחץ סמוי ועקיף לוותרים וברק להוט להפגין את מידת שיתוף הפעולה של ישראל. קיסינג'ר מסכים כי הגיעה השעה לנטוש את שיטת השלבים ולהידרש למכלול מרכיבי הסכסוך, אך מבקר את תחושת הדחיפות והלהיטות שאפיינה את עמדתן של וושינגטון ושל ירושלים כאחת. תחושה זאת רק הגבירה את תאבונן של ערפאת, שממילא לא התכוון ל"קבלה אמיתית של קיום ישראל" או לאותה סופיות שרצו הישראלים, ולא יכול להסכים להן. צורכיהם הסותרים של ברק וערפאת יצרו בקמפ־דייוויד II "דיאלוג של חירשים".

האסכולה האקלקטית – לקטגוריה זאת ניתן לשייך שורה של כותבים שנמנעו, מסיבות שונות, מאותן קביעות נחרצות המשייכות את בעליהן לאחת משלוש האסכולות שנמנו לעיל. בקטגוריה זו ניתן למנות את יוסי ביילין, שאמנם הקדיש את ספרו **מדריך ליונה פצועה** לאהוד ברק, "שהרהיב עוז לשלום", אך לא חסך מראש הממשלה שעמו עבד ביקורת והסתייגות. הספר יצא לאור זמן קצר לאחר הבחירות של פברואר 2002, אך ככל שנקף הזמן, וככל שברק החרף את ביקורתו על ערפאת, כך התרחק ביילין מברק והחרף את ביקורתו כלפיו.

מבקר אחר שאפשר לשייכו לאותה קטגוריה הוא ד"ר מנחם קליין, שספרו **שוברים טאבו** עוסק בראש ובראשונה, כפי ששמו מרמז, בניסיון להסדיר את סוגיית ירושלים ובאפשרות

להגיע לפתרונה, שהיא תחום התמחותו העיקרי. אך בספר עצמו, ובראיונות העיתונאיים שהעניק עם צאתו לאור, בולטים שני מוטיבים נוספים: ביקורת על מנהלי המשא ומתן הישראלים, ברק ובן-עמי (שקליין שימש יועצו) והטענה ש"אנתפאדת אל-אקצא" הייתה במידה רבה גם מהלך פנים-פלסטיני, פרי תסכול מתמשך וביקורת שהצטברו בחברה הפלסטינית נגד הנהגה מושחתת ואנטי-דמוקרטית.³⁸

גם את ספרו של גלעד שר, במרחק נגיעה: המשא ומתן לשלום 1999-2001: עדות, ניתן לשייך, עם מידה מסוימת של אירוניה, לאסכולה האקלקטית. שר היה אמנם נושא ונותן מטעם ברק, איש אמונו שהפך בסופו של דבר גם למנהל לשכתו ולדמות מרכזית במעגל הפנימי ביותר של הממשלה, אך הספר מגולל את מהלך המשא ומתן כולו, לפרטיו, על פי "גרסת שר" ולא "גרסת ברק", ויש בו ביקורת על ברק ועל משתתפים מרכזיים אחרים במשא ומתן שנכשל.

אם נבחן את החיבורים והאסכולות שנסקרו לעיל, נוכל להציע את ההסבר האינטגרטיבי הבא: אהוד ברק אכן הציע לפלסטינים הצעה מרחיקת לכת שעל פיה היה ניתן להגיע להסדר קבע על בסיס פשרה הוגנת; אין מקום לטענה שההצעה לא הוצעה באופן "ממשי" או "מחייב", שהרי גם אם לא הוצעה באורח כזה בקמפיין דייוויד, היא נכללה בהצעת הגישור (הממשית מאוד) של הנשיא קלינטון בדצמבר 2000. אין ספק שהיו כשלים וטעויות בניהול המשא ומתן מצד ישראל וארצות-הברית. ועידת קמפ-דייוויד כונסה ללא הכנה מספקת ובמועד סמוך מדי לבחירות בארצות-הברית. ערפאת עמד מול נשיא אמריקני שהיה על סף סיום כהונתו, כשהוא מצפה (על בסיס חישוב מוטעה) לאפשרות שבנו של ג'ורג' בוש יגיע לבית הלבן, ומול ראש ממשלה ישראלי שאיבד את הקואליציה שלו ועתידו הפוליטי תלוי בהשגת

הסכם. בנסיבות שנוצרו בקיץ 2000 לא היה ניתן להגיע ל"סיום הסכסוך" ומוטב היה, ככל הנראה, לנסות לכונן עוד שלב ביניים ולהכין "אסטרטגיית יציאה" למקרה של כישלון. (מול טענה זו עומדת טענתו של ברק, כי הוא צפה את העימות המתקרבת עם הפלסטינים וחס כי מחובתו לחתור להסדר כולל שימנע אותו או, למצער, יאפשר לישראל לעמוד בו תוך ידיעה שהייתה מוכנה לויתורים מרחיקי לכת כדי לחסוך אותו). הדברים שהשמיע ברק מאוחר יותר, לאמור, שהוא "קרע את המסווה מעל פניו של יאסר ערפאת," מובילים למסקנה שהוא פעל בקמפדייוויד מתוך הנחה שערפאת ידחה את יוזמתו ובכך נמצא ברק גורם עוול למאמץ כן, אף אם חסר תוחלת, להגיע להסדר. העובדה המרכזית הניצבת ביסודו של כל ניסיון להבין ולהסביר את קריסת המשא ומתן הישראלי-פלסטיני היא כישלוננו של יאסר ערפאת במבחן המדינאות. מדינאי מוגדר באמצעות יכולתו לקרוא נכון את המציאות ההיסטורית ואת מהלך הדברים, לקבל את ההחלטה הנכונה במועד הנכון ולבנות את התמיכה הציבורית והפוליטית הנדרשת כדי לממש אותה. אילו הודרך בראש ובראשונה על-ידי השאיפה לממש את חזון המדינה הפלסטינית בתנאים סבירים, היה עליו לנצל את חלון ההזדמנויות שנקרה לו בין יולי לדצמבר 2000. אין דרך לוודא אם צודקים שלמה בן-עמי ודניס רוס, הקובעים כי ערפאת לא "חצה את הרוביקון" משום שאינו רוצה בכך או אינו מסוגל לכך, אך לאמיתו של דבר ניתן להסביר את החלטותיו גם מבלי להידרש לסוגיה בסיסית זאת.

אין ספק כי בין אוגוסט 1993 ליולי 2000 חל שינוי בתפיסת ממד הזמן בסכסוך עם ישראל אצל ערפאת וחלק משותפיו להנהגה הפלסטינית. ב-1993 ובאמצע העשור פעל ערפאת בהנחה שלראשונה זה עשורים פועל הזמן למען ישראל ולא למען הפלסטינים. הנחה זאת התבססה על התפתחויות מספר: קריסת

ברית המועצות, ניצחון ארצות־הברית במלחמה הקרה, תוצאות מלחמת המפרץ וצמצום הפער הדמוגרפי בישראל, כתוצאה מן העלייה המסיבית מחבר המדינות. הנחה זו השתנתה בסוף שנות ה־90. השפעת ההתפתחויות הדרמטיות של סוף שנות ה־80 וראשית שנות ה־90 התפוגגה. במדיניותה כלפי עיראק, סוריה והפלסטינים לא נהגה ארצות־הברית כמעצמת־על כוחנית ואילו הפער הדמוגרפי באוכלוסיית ישראל שב ונפער.

פלסטינים רבים ראו בישראל חברה שבעה ורופסת, שאיבדה את הרצון להילחם. המגע היומיומי עם החברה הישראלית דרך קו תפר פרום עודד תחושה זאת. כל עלעול בכרוניקה העיתונאית הישראלית של סוף שנות ה־90 יחשוף מציאות של חברה ומדינה המפגינות פסיביות ואוזלת יד מול גֵבַת מכוניות ופריצה לבתים כמעשה של יום ביומו. ברמה הספרותית ניתן למציאות זאת ביטוי מרתק בספרו של א"ב יהושע, *הכלה המשחררת*. בהקשר זה נודעה חשיבות מיוחדת לשתי פרשיות: הראשונה, אירועי "מנהרת הכותל" בספטמבר 1996, כאשר לאחר כמה ימים של התנגשויות אלימות שינה בנימין נתניהו את יחסו כלפי ערפאת מן הקצה אל הקצה; השנייה, היציאה הישראלית החד־צדדית מלבנון בקיץ 2000 והאורח שבו בוצעה. אנשי חזבאללה ופלסטינים רבים התרברבו אז כי הלקח המתבקש הוא שאין לוותר לישראל אלא יש להתעקש ולהיאבק וסופה של ישראל לוותר.

תחושה זאת חוזקה ללא ספק על־ידי מהלך המשא ומתן הישראלי־פלסטיני של שנת 2000, שתואר כבר לעיל כמסע חד־כיווני בעיקרו, שבו ישראל היא שעשתה את מרבית הוויתורים, ובקצב מהיר יחסית. אם עשתה ישראל בזמן כה קצר את המסע מ־66 אחוז אל קרוב ל־100 אחוז, רב הפיתוי להמשיך וללחוץ שמא יהיה ניתן לחלץ ממנה ויתורים נוספים. גם זיקת הגומלין

בין המסלול הסורי לפלסטיני, כפי שהתפתחה בשנת 2000, הסבה נזק לניסיון להגיע להסדר ישראלי-פלסטיני. ארצות-הברית וישראל השקיעו זמן רב מדי בניסיון הנפל להגיע להסדר עם אסד והגיעו מאוחר מדי לשלב המכריע במשא ומתן עם ערפאת, סמוך לסיום כהונתו של קלינטון ובמועד שבו איבד ברק את הקואליציה שלו. העובדה שאסד השיב בז'נווה את פניו של קלינטון ריקם ובצורה בוטה, בלא לשלם כל מחיר על כך, חיזקה ככל הנראה את תחושתו של ערפאת שגם הוא יוכל לעשות זאת. נכונותה של ישראל לקבל במסלול הסורי את עקרון הנסיגה לקווי 4 ביוני חיזקה את התביעה הפלסטינית לנסיגה ישראלית מלאה גם בגזרה הפלסטינית. אם גרסה ישראל שהמקרה הפלסטיני שונה מזה של המדינות הערביות השכנות, היה עליה לנסח ולבטא עמדה זאת בצורה ברורה. ניסיון בודד של היועץ המשפטי לממשלה לטעון שהחלטת מועצת הביטחון 242 אינה תופסת לגבי שטחי ארץ ישראל הסתיים בקול ענות חלושה. אם רצתה ישראל לשמור בידיה חלק ולו מזערי מן הגדה המערבית בהסדר קבע, היה עליה לעגן את תביעתה בטענת יסוד מוצקה. טעות ישראלית דומה היא הנכונות להשתמש במונח "זכות השיבה" במהלך הניסיון להידרש לבעיית הפליטים כחלק מהמאמץ להגיע לפתרון קבע. ברי שלא היה ניתן ולא יהיה ניתן להגיע לפתרון כזה בלא שתימצא נוסחה מוסכמת על שני הצדדים. הדעת נותנת שקשה יהיה למצוא נוסחה שונה במהותה מזאת שהציע הנשיא קלינטון. אך בעצם הנכונות הישראלית לקבל את המונח "זכות השיבה" טמונה חולשה, משום שבמשתמע מקבלת ישראל את עצם "הזכות" כאשר הנכונות הפלסטינית לפרש אותה לקולא היא עניין רך יותר.

הערות

1. הספר הראשון שנכתב על תקופת ברק הוא ספרו של העיתונאי רביב דרוקר, *חרקירי* (משכל: תל אביב, 2002). מדובר בספר ביקורתי הנשען במידה רבה על ראיונות עם עוזרים ושותפים מאוכזבים וחומר פנימי של לשכת ראש הממשלה שהועבר למחבר. מאוחר יותר פורסם ספרו של רן אדליסט, *אהוד ברק: מלחמתו בשדים* (כנרת: אור יהודה, 2003). ספר זה מנסה בעליל גם להיות תגובה על ספרו של דרוקר והוא נסמך, בלא שהדבר נאמר במפורש, על שעות ארוכות של שיחה עם ברק עצמו עם משתתפים אחרים באירועי התקופה.
2. שם ואלוף בן **הארץ**, 19 ביולי 1999.
3. שם.
4. לסקירה כללית ממצה של המשא ומתן הישראלי-סורי בתקופת ברק ראו – Eyal Zisser, "The Israel-Syria Negotiation, What Went Wrong?", *Orient* 42' 2 June 2001, pp. 225-251; המשא ומתן שניהל ברק עם סוריה מתואר לרוב בצורה ביקורתית בכתביהם של כמה מאנשי צוות השלום האמריקני. לעניין זה ראו את מאמר הביקורת שלי ב**בוסתאן** שצוטט לעיל. בשנת 2011 פירסם אלוף אורי שגיא את ספרו, *היד שקפאה* (משכל: תל אביב, 2011) ובו ביקורת על הדרך שבה ניהל ברק את המשא ומתן עם סוריה בשנים 1999-2000.
5. ראו אורי סביר, *התהליך*, עמ' 298-326 ואיתמר רבינוביץ', **סף השלום**, עמ' 248-293, 305-319.
6. לסוגיית הדיפלומטיה הפומבית במשא ומתן הישראלי-סורי בתקופה זו ראו איתמר רבינוביץ', "על דיפלומטיה פומבית ואפולוגטיקה – המשא ומתן הישראלי-סורי בשלהי תקופת אסד", *דת ומדינה במזרח התיכון* (הקיבוץ המאוחד: תל אביב, 2006).
7. שם.
8. ראו דרוקר, *חרקירי*, עמ' 70-111. וכן: השגריר מרטין אינדיק *בידיעות אחרונות*, 16 במרס 2001. גרסת אהוד ברק פורסמה בריאיון **הארץ**, 19 במאי 2000. וכן: אורי שגיא, *היד שקפאה* (משכל: תל אביב, 2011). גרסה נוספת מן הצד האמריקני היא זו של רוברט מאלי, שהיה איש המועצה לביטחון לאומי בתקופת הנשיא קלינטון, ראו –

Robert Malley, "Middle East Endgame III: Israel, Syria and Lebanon — How Comprehensive Peace Settlements Would Look", *International Crisis Group, Middle East Report 4*, 16 July 2002, p. 4.

9. ראו –

Robert Malley and Husseign Agha, "Camp David: The Tragedy of Errors", *New York Review of Books*, 9 August 2001; ראו גם את הגרסאות שפירסמו השגריר מרטין אינדיק, **שלום אמריקני** (עם עובד: תל אביב, 2009) ואלוף דני יתום בספר **שותף סוד**.

10. ראו –

Zisser, "The Israel Syria Negotiations", p. 237.

11. אלוף בן בהארץ, 4 בינואר 2000.

12. ראו רבינוביץ', "על דיפלומטיה פומבית ואפולוגטיקה".

13. שם.

14. ראו –

Zisser, "The Israel-Syria Negotiations"; Malley, "Middle East Endgame III".

15. לניתוח המשוואה החדשה שנוצרה בדרום לבנון ראו מונוגרפיה נוספת

של מאלי "Old Games in Search of New Rules", *International Crisis Group Middle East Report 7* 29 October 2002.

16. דרוקר, חקירי, עמ' 189-208.

17. שם, עמ' 167-178.

18. שלמה בן-עמי בריאיון עם ארי שביט, מוסף הארץ, 14 בספטמבר

2001 וגלעד שר, **במרחק נגיעה: המשא ומתן לשלום 1999-2001 עדות** (משכל: תל אביב, 2001), עמ' 80-96.

19. בן-עמי, שם.

20. בן-עמי, שם, ושר, שם, עמ' 153-235. גרסה פלסטינית של מהלך

הדברים בקמפ-דייוויד אפשר למצוא ברישומיו של אכרם הנגיה שפורסמו במקור בעיתון **אל-איאם** (בין 29 ביולי ל-10 באוגוסט 2000). גרסה מקוצרת באנגלית, ראו – Akram Hanieh, "The Camp David Papers", *Journal of Palestine Studies* 30, No. 2 (Winter 2001), pp. 75-97.

- ב-23 בנובמבר 2011 פירסם השר דן מרידור את היומן שניהל במהלך שהותו בקמפ־דייוויד.
21. שר, שם, עמ' 360-374.
22. שר, שם, עמ' 397-415 וכן יוסי ביילין, *מדריך ליונה פצועה* (משכל: תל אביב, 2001), עמ' 198-222.
23. *הארץ*, 28 בינואר 2001.
24. ביחס למחלוקת על טאבה ראו מאמריהם של ארי שביט, "עקרון השיבה של טאבה", *הארץ*, 11 ביולי 2002, ויוסי ביילין, "מה באמת היה בטאבה", *הארץ*, 15 ביולי 2002.
25. ראו –
- Michael Hirsh, "Clinton to Arafat: It's all your fault", *Newsweek*, 27 June, 2001.
26. ראו *הארץ*, 8, 13 באוקטובר 2000, 21 באוגוסט 2001. כמו כן: *Newsweek*, 23 July, 2001.
27. Ehud Barak, *My Country, My Life* (New York: St. Martin's Press, 2018), p. 402. הנשיא קלינטון בספר זיכרונותיו שלו מציע תיאור פרטני פחות אך בעיקרו של דבר תומך בגרסתו של ברק.
28. ראו –
- "Dennis Ross's Exit Interview", *New York Times Magazine*, 25 March 2001.
29. ראו –
- Daniel Mandel, "Dennis Ross: The Man in the Middle", *The Review*, Vol. 26, No. 6 (June 2001).
30. ראן –
- Dennis Ross, "Camp David: An Exchange", *New York Review of Books*, 20 September 2001.
- רוס מרחיב בעניין זה בספרו **השלום החסר** שנזכר לעיל.
31. ראו –
- Robert Malley and Husseign Agha, "Camp David: The Tragedy of Errors".
32. ראו ביילין, *מדריך ליונה פצועה*.
33. עמותת ישראלית הפועלת בעיקר לטיפוח תהליך השלום ושיתוף פעולה ישראלי-ערבי.

- .34. ראו –
Ron Pundak, "From Oslo to Taba: What Went Wrong?",
Survival 43 (2001), No. 3, pp. 31-46.
- .35. אורי סביר בריאיון לבן כספית, מעריב, 9 במרס 2001.
- .36. עמוס גלעד בהרצאה במרכז יפה למחקרים אסטרטגיים, אוניברסיטת תל אביב, 23 במאי 2002.
- .37. ראו –
Henry Kissinger, *Does America Need a Foreign Policy?* (New York, 2001), pp. 164-188.
- .38. מנחם קליין, שוברים טאבו: המגעים להסדר קבע בירושלים, 1994-2001 (מכון ירושלים לחקר ישראל: ירושלים, 2001).